
UDK 947.084:323.332:331.152.1

Izvorni znanstveni rad

Zlatko Čepo

IDEJE SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA U
RUSKOJ KOMUNISTIČKOJ PARTIJI(b) 1917–1921.

UVOD

Radnička klasa započinjala je borbu za rušenje klasnoga kapitalističkog društveno-ekonomskog poretka uglavnom borbom za preuzimanje vlasti nad sredstvima za proizvodnju. Dogadalo se to u vrijeme Pariske komune 1871, između februarske i oktobarske revolucije u Rusiji 1917, u neuspjelim socijalističkim revolucijama u Njemačkoj i Mađarskoj 1919, za vrijeme krize u Italiji 1920–1921. i drugdje. Tada su osnivani savjeti radnika, tvornički komiteti i slični oblici vlasti radnika u tvornicama, rudnicima i drugim proizvodnim poduzećima. Čak i u uvjetima tako specifične socijalističke revolucije kao što je bila jugoslavenska, koja je započela i odvijala se kao višegodišnja antifašistička narodnooslobodilačka borba, radnici su povremeno organizirali proizvodnju na oslobođenom teritoriju.

Jedanput preuzetu vlast radnici su učvršćivali, usavršavali i razvijali, ali su je dosad uvijek gubili ili pred naletom buržoaske kontrarevolucije ili zbog izgradnje takvoga društveno-ekonomskog poretka u kome je dominantnu ulogu imala socijalistička država i njezin administrativno-birokratski aparat. Izuzetak je samo naša zemlja: u njoj je 1950. godine uvedeno radničko upravljanje koje je postalo osnova socijalističkoga društveno-ekonomskog poretka.

Najpoznatiji primjer postupnog gubljenja upravljačkih prava radničke klase zbog specifičnog razvoja socijalističke države, koji se odigrao u Sovjetskoj Rusiji poslije oktobarske revolucije, predmet je ovog rada.¹

Iako je carska Rusija relativno kasno stupila na put razvoja kapitalizma, ipak su bogatstvo zemlje sirovinama i jeftina radna snaga omogućili da se industrijska proizvodnja od ukinuća kmetstva 1861. do kraja stoljeća uveća za sedam puta. U istom razdoblju znatno se razvila poljoprivredna proizvodnja, pa je Rusija postala glavni izvoznik žitarica na svijetu. Znatna razvoj zabilježili su saobraćaj, građevinarstvo, trgovina i druge djelatnosti,

¹ Ova rasprava izvod je iz doktorske disertacije *Ideje samoupravnog socijalizma u Ruskoj komunističkoj partiji (boljševika) 1917–1921*, koju je autor obranio 12. lipnja 1981. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu pred komisijom u sastavu dr Branko Caratan, izvanredni profesor Fakulteta političkih nauka, kao predsjednik, dr Dragovan Šepić, redoviti profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, i dr Branko Pribičević, redoviti profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Rad u cjelini izlazi u izdanju Centra za kulturnu djelatnost SSO grada Zagreba.

što je omogućilo da nacionalni dohodak počne rasti godišnje za 6,6%. Bila je to jedna od najviših stopa rasta u svijetu.² Takav ubrzani razvoj bio je samo dijelom rezultat korištenja tuđim iskustvima i izumima, te povećanih inozemnih ulaganja koja su, bez obzira na visoke profite, pridonosila općem razvoju zemlje. Glavni je razlog bio bezobzirna eksploatacija vrlo jeftine radne snage, koja se regrutirala sa sela.

Osnovna karakteristika razvoja kapitalizma u Rusiji bila je relativno velika koncentracija industrije i rudarstva. Vrlo brzo razvila su se snažna središta: Donjec, Južni Ural, Pribaltik i veliki gradovi: Petrograd, Moskva, Kijev, Harkov, Baku i dr. U velikim industrijskim i rudarskim poduzećima radilo je 1910. već 54,3% svih radnika, a u 526 najvećih poduzeća oko 700.000 radnika, odnosno u prosjeku 13.000 po poduzeću.³ U najvećem ruskom poduzeću — poznatim Putilovskim zavodima u Petrogradu — bilo je oko 30.000 zaposlenih, po čemu su se obražali među najveće na svijetu.

Usprkos tom ubrzanom industrijskom razvoju carska je Rusija uoči prvoga svjetskog rata bila najslabije razvijena među tadašnjim svjetskim velesilima. Imala je oko 8% svjetskog stanovništva, a samo oko 4% svjetske industrijske proizvodnje.⁴ Više od polovice nacionalnog dohotka još je davala pretežno ekstenzivna poljoprivreda, a samo 18% industrija. Po opsegu industrijske proizvodnje po stanovniku Rusija je zaostajala za Francuskom 2,5 puta, za Velikom Britanijom 4,6 puta, za Njemačkom 8 puta, a za SAD čak 14,3 puta.⁵ Zaostajala je i za Austro-Ugarskom, Italijom i nekim manjim kapitalističkim zemljama.

Uoči prvoga svjetskog rata u Rusiji je 17,6% stanovništva živjelo u gradovima, a 82,4% na selu.⁶ Ali se struktura stanovništva ubrzo počela mijenjati. Akademik Nemčinov ocijenio je da je u carskoj Rusiji bez kasnije izdvojenih dijelova Poljske i pribaltičkih zemalja, dakle više razvijenih dijelova zemlje, 1913. bilo 14,8% radnika uključujući i radnike u poljoprivredi: 66,7% seljaka i seoskih obrtnika bez kulaka; 16,3% buržoazije i feudalaca od kojih 11,4% kulaka i 2,2% inteligencije.⁷ U Rusiji je tada živjelo ukupno blizu 170 milijuna stanovnika. Bio je to znatan porast u odnosu na podatke iz Lenjinove knjige *Razvitak kapitalizma u Rusiji*, prema kojima je potkraj XIX stoljeća bilo 11 milijuna radnika.

Sovjetski istraživač A. G. Rašin rekonstruirao je strukturu radničke klase Rusije uoči prvoga svjetskog rata — također bez kasnije izdvojenih dijelova Poljske i pribaltičkih republika.⁸

² P. I. Ljaščenko, *Istorija narodnog hozjajstva SSSR*, Moskva 1948, t. II, str. 148–150.

³ *Kommunističeskaja partija v borbe za pobedu Oktjabrja*, Moskva 1959, str. 7.

⁴ F. Sternberg, *Socijalizam i kapitalizam pred sudom svetske javnosti*, Beograd 1954, str. 148. Neki sovjetski autori smatraju da je taj omjer bio još nepovoljniji za carsku Rusiju.

⁵ P. I. Ljaščenko, n. dj., str. 289 i 349.

⁶ Dostizhenija sovjetskoj vlasti za 40 let v cifrah, Moskva 1957, str. 7.

⁷ V. S. Nemčinov: Velikaja Oktjabr'skaja socialističeskaja revolucija i izmenenie klasovoj strukturi sovjetskogo obščestva, u: *Vsvemirno-istoričeskoe značenie Velikoj Oktjabr'skoj socialističeskoj revolucii*, Sbornik, Moskva 1957, str. 60.

⁸ U radu *Formirovanie rabočego klassa Rossii, Istoričesko-ekonomičeskie očerki*, Moskva 1958, str. 171. (U tabelu nije uključeno 250.000 službenika u industriji, odnosno 0,3%.)

Osnovne grupacije radnika	U tisućama	U postocima
U industriji, metalurgiji i državnim poduzećima	3.100	17,6
U kućnoj radinosti, gradskoj i seoskoj lokalnoj industriji	3.000	16,8
U saobraćaju i vezama	1.400	8,0
U građevinarstvu	1.500	8,5
Rudari i nadničari u rudnicima	1.100	6,3
U poljoprivredi	4.500	25,6
Posluga u ustanovama, poduzećima, na veleposjedima i dr.	2.100	12,0
Radnici i učenici u trgovini, ugostiteljstvu i dr.	865	4,9
Ukupno	17.565	99,7

Drugi istraživač, L. S. Gaponenko, tvrdi da je bilo čak 20 milijuna radnika, ali u taj broj uključuje znatno više nadničara i seoskih radnika u kućnoj radinosti.⁹ Svakako je riječ o znatnom broju radnika, većem nego što se navodi. Više su tada imali samo SAD, Velika Britanija i Njemačka, a otprilike isto toliko Francuska, naravno uz mnogo manji broj stanovnika.

UVOĐENJE RADNIČKE KONTROLE

Tradicije upravljačkih prava ruske radničke klase nisu bile velike. Istom godine 1903. carska je vlada donijela uredbu o biranju radničkih predstavnika, tzv. *starješina* (starosta) u tvornicama, zavodima, rudnicima i topionicama koje su bile pod gubernijskom ili oblasnom upravom. Uredbom se utvrđuje da kandidati za radničke starješine ne mogu biti mlađi od 25 godina, ako uprave poduzeća ne utvrde drugu starosnu granicu. Starješine postaju ovlaštene zastupnici svoje grupe radnika pred upravom poduzeća. Oni vode brigu o zahtjevima i potrebama radnika, o uvjetima rada i sl.¹⁰

U vrijeme prve buržoaske revolucije (1905—1907) radnici su počeli zahtijevati mnogo veća prava. Prvi Petrogradski sovjet radničkih deputata, osnovan 14. listopada 1917, imenovao je specijalnu deputaciju koja je imala gradskoj Dumi podnijeti ove zahtjeve:

»1) preduzeti najhitnije mere za uredno snabdevanje radničkih masa; 2) otvoriti prostorije za održavanje skupova; 3) ukinuti pravo organizovanja snabdevanja, raspolaganja prostorijama i fondovima policiji, žandarmeriji

⁹ Vidi I. I. Minc, Istorija velikog Oktjabrja, Moskva 1967, t. I, str. 18.

¹⁰ A. Pankratova, Fabzavkomi Rossii v borbe za socijalističeskaju fabriku, Moskva 1923, str. 343—344.

itd.; 4) odvojiti potrebna novčana sredstva za naoružanje proletarijata Petrograda, koji se bori za slobodu.«¹¹

Sovjet je nakon pedesetak dana rada razjurila carska vojska, pa su njegovi zahtjevi ostali mrtvo slovo na papiru. Neuspjeh reevolucije anulirao je mnoge druge zahtjeve radnika i smanjio privremeno izborna prava.

Prvi svjetski rat ubrzao je proces koncentracije, a dijelom i nacionalizacije industrije, posebno u metalurgiji i metalnoj industriji, u kojima je bilo zaposleno više od milijun radnika. Radi povećanja proizvodnje državna se vlast sve više miješala u poslove privatnih poduzetnika. Stvarani su tzv. *vojno-industrijski komiteti* koji su imali velika ovlaštenja. Već godine 1916. osnovano je 218 mjesnih i oblasnih komiteta.¹² U njima je veliku ulogu imala buržoazija, ali su i radnici u tvornicama dobili veća prava ne bi li se i tako povećala proizvodnja prijeko potrebna u ratne svrhe.

Potaknuti tim kursom, radnici su nakon rušenja carizma u mnogim tvornicama i zavodima, posebno onima gdje su vlasnici bojkotirali proizvodnju, počeli osnivati svoje tvorničke komitete i obnavljati proizvodnju. To su činili u skladu s parolom, koja se pripisuje istaknutom ruskom književniku Maksimu Gorkom, da za radnika bez rada nema ni života!

Koliko je ta inicijativa bila jaka najbolje pokazuje činjenica da je Privremena vlada 22. travnja 1917. donijela *Uredbu o radničkim komitetima u industrijskim poduzećima*. Uredba je bila nedorečena i nedosljedna, mnogo toga nije određeno, već se prepuštalo dogovoru zainteresiranih strana. I prava komiteta utvrđena Uredbom bila su vrlo ograničena. Oni nisu mogli sudjelovati čak ni u odlučivanju o primanju i otpuštanju radnika, što je bilo vrlo važno pitanje.

Zapravo, oni su više bili savjetodavni organi koji su prenosili zahtjeve radnika upravi, brinuli se o kulturno-prosvjetnoj djelatnosti, informiranosti radnika i slično. Službenici su imali pravo da osnivaju svoje komitete, a mnogi su sudjelovali i u izborima za radničke komitete. Uredbom je utvrđeno da na izborima za članove tvorničkih komiteta sudjeluju svi radnici, čak i maloljetnici. Izabrane članove tvorničkih komiteta nije mogla otpustiti uprava, nego je zato bila potrebna arbitraža.

Bez obzira na neke njezine pozitivne strane, radnici se nisu mnogo obazirali na Uredbu, već su osnivali svoje komitete i sami utvrđivali njihova prava i dužnosti. Prvi takav privremeni statut usvojila je Konferencija tvorničkih komiteta industrije ratnog materijala grada Petrograda, u travnju iste godine, još prije donošenja Uredbe. Ovlaštenja tvorničkih komiteta po tom Statutu bila su mnogo šira.

»Fabrički komitet donosi sve odluke koje zadiru u unutrašnje propise zakonom ustanovljene kao što je: utvrđivanje radnog vremena, nadnice, primanje i otpuštanje radnika, godišnji odmori itd., i dostavlja ih direktoru fabrike ili rukovodiocu pogona.

¹¹ L. Trocki, 1905. (nav. prema *Samoupravljanje i radnički pokret*, antologija, Beograd 1975, t. I, str. 123).

¹² B. Đurović, *Transformacija boljševičke partije nakon Oktobra (1917–1924)*, Novi Sad–Beograd 1968, str. 19.

Sve administrativno osoblje — rukovodeći kadrovi, šefovi pogona ili radionica, tehničari — angažovano je uz suglasnost fabričkog komiteta koji o tome mora obavestiti radnike na zboru celog kolektiva ili preko komiteta radionica.

Fabrički komitet ima pravo da ne prihvati prijem administrativnog osoblja koje ne može garantovati da će imati normalne odnose sa radnicima.¹³ Snazi tvorničkih komiteta pridonijela je i relativno velika koncentracija industrijskog proletarijata. Iako industrijski još nedovoljno razvijena, carska je Rusija imala u prosjeku 202 radnika u jednom poduzeću. U razvijenijim rajonima taj je broj bio mnogo veći: npr., u Petrogradu 302, u Moskvi 434, u Vladimiru 492, a u Ivanovo-Voznesensku čak 913. U biti, koncentracija je bila još veća, jer je u samo 9,2% industrijskih poduzeća Rusije bilo zaposleno 72,3% industrijskih radnika, a u Petrogradu u 13,5% poduzeća čak 90% radnika.¹⁴

Otpor buržoazije uvođenju radničke kontrole, poteškoće s organizacijom proizvodnje, nabave i prodaje, nedostatak sirovina i energije, zastoj u transportu, opskrbi i dr. uvjerali su ubrzo radnike u potrebu preuzimanja političke vlasti silom, oružjem. Zaredali su brojni štrajkovi, sukobi s poslodavcima i predstavnicima vlasti, što je pred tvorničke komitete postavilo nove zadatke.

Osobitu su inicijativu i sposobnost tvornički komiteti pokazali u naoružavanju radnika. Otkopavali su oružje zakopano još u vrijeme februarske revolucije, pribavljali od vojnika što se moglo, kupovali ili sami proizvodili, ali ne više za frontu nego za sebe.¹⁵

Time su tvornički komiteti ubrzo došli u sukob sa sindikatima, u kojima su jak utjecaj imali menjševici. Velik dio rukovodstva sindikata, u kojima je bilo oko 1,5 milijuna članova, nije prihvaćao revolucionarnu orijentaciju, pa se boljševička partija suočila s još jednim zadatkom — borbom za transformaciju sindikata. Iako uglavnom odvojeni od svojih sindikata, tvornički su komiteti nastavili s revolucionarnom politikom, i dalje naoružavajući radnike, osnivajući radničke milicije i dr.¹⁶ Održali su nekoliko konferencija u Petrogradu, Moskvi i drugim većim mjestima, na kojima su uglavnom dominirale revolucionarne boljševičke ideje o potrebi preuzimanja političke vlasti.

O tome koliko je bilo uvjerenje u snagu tvorničkih komiteta najbolje govori izjava predsjednika Centralnog sovjeta tvorničkih komiteta Petrogradske gubernije M. N. Životova: »Uništiti ih nije moguće jer iza njih stoji 400.000 radnika... Radnička klasa neće bez borbe predati svoja prava da se miješa u privredni život zemlje.«¹⁷

¹³ Nav. prema *A. Pankratova*, *Fabrički komiteti u Rusiji u vreme revolucije 1917–1918* (Samoupravljanje i radnički pokret, t. I, str. 173).

¹⁴ *Fabrično-zavodskaja promišlenost v periode 1913–1918*, *Trudi CSU*, Moskva 1926, t. XXVI, str. 16.

¹⁵ *A. G. Jegorova*, *Profsojuzi i fabzavkomi v borbe za pobeđu Oktjabra* (mart–oktjabr 1917), Moskva 1960, str. 9.

¹⁶ Isto, str. 117.

¹⁷ *Oktjabrskaja revolucija i fabričko-zavodskie komiteti* (Sbornik dokumentov), Moskva 1927, t. II, str. 25.

Boljševci su stekli većinu u tvorničkim komitetima mnogo prije nego u sovjetima. Već na *I konferenciji tvorničkih komiteta Petrograda*, na početku lipnja 1917. godine, 335 delegata od ukupno 421 izjasnilo se za rezoluciju Lenjina i Zinovjeva, u kojoj se inzistira na uspostavljanju radničke kontrole nad proizvodnjom kao jedino mogućem izlazu iz sveopće krize i rasula.

U Rezoluciji se upozorava kako je rasulo ekonomskog života Rusije doseglo takav stupanj da je postala neizbježna katastrofa nečuvenih razmjera koja bi potpuno zaustavila rad niza bitnih grana proizvodnje ometajući zemljoradnike u obavljanju nužnih poslova, prekidajući željezničke komunikacije, lišavajući žita gradove i industrijsku populaciju, dakle milijune stanovnika. Ta se katastrofa ne može izbjeći birokratskim sredstvima — stvaranjem institucija unutar kojih bi dominirali kapitalisti i funkcionari, ni zaštitom kapitalističkih beneficija, zaštitom njihove svemoći u proizvodnji.

»Katastrofa se može izbjeći samo uspostavljanjem istinske radničke kontrole nad proizvodnjom i raspodelom. Da bi se ova kontrola primenila, nužno je da: 1) u svim značajnim institucijama radnici imaju garantiranu većinu od najmanje tri četvrtine glasova, da poslodavci koji nisu prekinuli aktivnost i tehničko osoblje budu obavezni da učestvuju u radu ovih institucija; 2) tvornički i zavodski komiteti, centralni i lokalni sovjeti radničkih deputata, vojnici i seljaci kao i sindikati dobiju pravo učešća u kontroli, da imaju uvid u sve bankarske i komercijalne knjige, da im svi podaci koji su im potrebni budu obavezno dostavljani.«¹⁸

Otpor revolucionarnim idejama boljševika u mnogim je sovjetima zbog utjecaja menjševika i esera bio tako jak da je Lenjin neko vrijeme pomišljao na preuzimanje vlasti s osloncem na tvorničke komitete. Kako iznosi Trocki u *Poukama Oktobra* pozivajući se na memoare Ordžonikidzea: »Posve je vjerojatno da bi pokret pošao baš tom linijom da nije bilo kornilovskog istupanja koje je prisililo sporazumaške sovjete na samoobranu i dalo boljševicima mogućnost da u njih unesu revolucionarni život čvrsto ih povezavši s masama.«¹⁹

Postigavši većinu u sovjetima i tvorničkim komitetima, tim osnovnim polugama revolucije, te zahvaljujući daljnjoj krizi kapitalističkog sistema, boljševička je partija započela u jesen 1917. godine s pripremama za nasilno preuzimanje političke vlasti, koje se relativno brzo ostvarilo.

Pucnji s krstarice »Aurore« i juriš na Zimski dvorac u noći 25. listopada (po starom ruskom kalendaru) naznačili su početak borbe za pobjedu socijalizma. O tome se vrlo mnogo pisalo u historiografiji oktobarske revolucije. Mnogo se manje pisalo o drugom jednako važnom zadatku — o borbi za postizanje većine u brojnijim tvorničkim komitetima, iako je uvođenje radničke kontrole bila glavna parola boljševičke partije sve do Oktobra. »Partijska štampa malo je pisala o toj paroli, a još manje pokušavala ulaziti u njen konkretan sadržaj«²⁰ — ističe jedan od aktivista iz tog razdoblja.

¹⁸ Nav. prema *Samoupravljanje i radnički pokret*, t. I, str. 132.

¹⁹ Nav. prema *Buharin, Staljin, Trocki, Zinovjev*, *Permanentna revolucija i socijalizam u jednoj zemlji*, Zagreb 1979, str. 51.

²⁰ *A. Lozovskij* (S. A. Drizdo), *Rabočij kontrol'*, Petersburg 1918, str. 19.

»Tvorničke komitete često nazivaju djecom revolucije. To je pravilno, iako su oni u zametku postojali mnogo prije, kao rezultat borbe između rada i kapitala. . . Tvornice i zavodi bili su prve barikade revolucionarne energije i klasne svijesti ruskog proletarijata. U vrijeme revolucije oni su bili vrlo aktivni, a zatim odlaze u pozadinu« — zaključuje jedan od prvih historičara radničke kontrole u Sovjetskoj Rusiji, Ana Pankratova.²¹

OZAKONJENJE RADNIČKOG UPRAVLJANJA

Vojno-revolucionarni komitet Petrogradskog sovjeta radničkih i vojničkih deputata objavio je 25. listopada 1917. u 10 sati da je Privremena vlada srušena. »Ciljevi za koje se borio narod — neodgodiv prijedlog za demokratski mir, ukidanje plemićkog vlasništva nad zemljom, uvođenje radničke kontrole nad proizvodnjom i osnivanje sovjetske vlade — ti ciljevi su osigurani«²² — konstatira se u dotad najznačajnijem proglasu toga revolucionarnog organa.

Dan kasnije, na II sveruskom kongresu sovjeta radničkih i vojničkih deputata, koji je zasjedao od 20. listopada, počele su rasprave o trima historijskim dokumentima, *dekretima o miru, o zemlji i o vlasti*. Prvim se dekretom, u skladu s višegodišnjom antiratnom politikom boljševičke partije, pozivaju sve zaračene zemlje da odmah sklope mir bez ikakvih ratnih odšteta i teritorijalnih promjena; drugim se sva plemićka, krunska, crkvena i manastirska zemlja proglašava općenarodnom imovinom i predaje na iskorištavanje onima koji je obrađuju (oko 60 milijuna hektara), a trećim se sva vlast — zakonodavna i izvršna — prenosi na sovjete radničkih i vojničkih deputata i njihove izvršne organe.

Iza tih revolucionarnih mjera osim boljševika stajali su i *lijevi eseri*, dok su *desni eseri* i *menjševici* napustili kongres nezadovoljni njegovim tokom. Savez boljševika s lijevim eserima zasnivao se na politici podjele zemlje seljacima, koju je potvrdio Izvanredni sveruski kongres seljačkih deputata, održan 11—15. studenog 1917.²³

Kongres je izabrao *Sveruski centralni izvršni komitet* (VCIK) od 101 člana među kojima 62 boljševika, 29 lijevih esera i 10 predstavnika manjih revolucionarno orijentiranih grupa. Za prvog predsjednika izabran je I. B. Kamenjev. Bio je izabran i *Savjet narodnih komesara* (Sovnarkom) od 15 članova — boljševika — na čelu s V. I. Lenjinom, kao prva revolucionarna radnička vlada.²⁴

Započeta u Petrogradu, revolucija se naglo širila i pored otpora kontrarevolucionarnih snaga. Pobjedene buržoasko-feudalne snage na čelu s Kerenskim i nekim generalima pokušale su već drugi dan pokrenuti vojsku na Petrograd, ali su ih boljševici zaustavili uz podršku širih masa. Otpor je posebno bio jak u Moskvi, na Donu, južnom Uralu, sjevernom Kavkazu i u nekim drugim dijelovima zemlje. Ipak je pobjedonosni hod revolucije —

²¹ U knjizi Fabzavkomi Rosii v borbe za socijalističeskiju fabriku, str. 175—176.

²² Dokumenti velikoj proleterskoj revolucii, Moskva 1938, t. I. str. 47.

²³ *Gorodeckij G. N.*, Roždenie sovjetskogo gosudarstva, Moskva 1965, str. 66.

²⁴ *I. I. Minc*, n. dj., t. II, str. 1117.

kako je to kasnije formulirano — bio nezaustavljiv. Kontrarevolucionarne snage bile su zatečene i preslabe da ga zaustave, pa je sovjetska vlast već na početku 1918. bila uspostavljena na gotovo cijelom teritoriju Rusije, evropskom i azijskom. Takvo brzo širenje revolucije Lenjin je objašnjavao izuzetno povoljnom međunarodnom situacijom — svjetskim ratom u koji su bile uvučene sve evropske velesile:

»Imperijalistički grabljivci, uvučeni u tu borbu, došli su do krajnjih granica, do borbe na život i smrt, do toga da nijedna od tih grupa nije mogla da koncentriše iole ozbiljnu snagu protiv ruske revolucije. Samo zahvaljujući tome što je naša revolucija pala u taj srećan momenat kad nijedna od dveju držinovskih grupa grabljivica nije mogla ni da odmah nasrne jedna na drugu niti da se ujedini protiv nas, — samo tim momentom međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa mogla se koristiti i koristila se naša revolucija da bi izvršila taj svoj sjajni trijumfalni marš u evropskoj Rusiji, prebacila se u Finsku, počela da osvaja Kavkaz i Rumuniju.«²⁵

Politika nove vlasti, koja je doživjela niz promjena već u svome prvom razdoblju, zasnivala se na odlukama kongresa sovjeta radničkih, seljačkih i vojničkih deputata. Osnova je bio program boljševičke partije, kojim je bio definiran samo opći cilj: ukidanje klasnoga eksploatatorskog društva i izgradnja novog besklasnoga socijalističkog društva. Način na koji će se to ostvariti nije bio preciznije definiran, već su se morala u praksi tražiti konkretna rješenja, što je uzrokovalo mnoga lutanja.

Vrlo je brzo postalo jasno da odlukama II kongresa sovjeta nije riješeno jedno bitno pitanje — problem privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u industriji, transportu, trgovini i drugim djelatnostima, tj. da nema zakonske osnove za preuzimanje ekonomske vlasti, što je jedan od bitnih zadataka socijalističke revolucije. Spomenutim dekretima počelo je rješavanje samo triju od četiri osnovna problema istaknuta u proglasu Vojno-revolucionarnog komiteta Petrogradskog sovjeta radničkih i vojničkih deputata. Stoga je jedna od prvih zakonskih uredaba koju je donijela nova sovjetska vlast bila *Uredba o radničkoj kontroli*.²⁶

Lenjin je radničku kontrolu zamislio vrlo široko predlažući da se ona uvede u sva industrijska, trgovačka, bankovna, poljoprivredna i ostala poduzeća s više od pet radnika i namještenika ili s prometom većim od 10.000 rubalja godišnje. Do oktobarske revolucije radnička je kontrola uglavnom bila uvedena u industriji, čak u 48,9% industrijskih poduzeća, od toga najviše u metalurgiji — oko 60%.²⁷

Radničku kontrolu obavljaju svi radnici ako je poduzeće tako malo da je to moguće. U većim poduzećima radnici biraju svoje predstavnike. Njima treba da budu dostupne sve poslovne knjige, dokumenti i sva skladišta materijala, alata i proizvoda. Njihove odluke obavezne su za vlasnike, a ukinuti ih mogu samo strukovni savezi i kongresi. Bez odobrenja radničkih predstavnika ne mogu se zatvarati poduzeća i obustavljati proizvodnja,

²⁵ V. I. Lenjin, *Dela*, Beograd 1975, t. XXVII, str. 351.

²⁶ Projekt Uredbe napisao je osobno V. I. Lenjin između 26. i 31. listopada 1917, a objavljen je prvi put u *Pravdi* 3. studenog (V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, Beograd 1970, t. XII, str. 5–6).

²⁷ V. Z. Drobizhev, *Socialističeskoe obobščestvlenie promyšlenosti v SSSR, Voprosy istorii*, Moskva 1964, str. 47 i 57.

osobito kad je riječ o poduzećima od općedržavnog značenja koja proizvode za obranu zemlje i za održavanje života stanovništva.

O tom su prijedlogu već tada postojala različita mišljenja. Istaknuti sovjetski sindikalni funkcionar S. A. Lozovski u svojim je sjećanjima na Lenjina iznio da su G. A. Ciperovič i on, pročitavši Lenjinov projekt, rekli: »Ako ostavimo dekret u takvoj formi kako ga vi predlažete, svaka će grupa radnika misliti da može raditi što hoće.« »Sada je« — odgovorio je Vladimir Iljič — »glavno da je kontrola započela. Nikakvih ograda ne treba stavljati inicijativi masa. Nakon nekog vremena bit će moguće na temelju iskustva utvrditi kakvu radničku kontrolu treba osnovati na općem državnom planu.«²⁸

Sumnje u opravdanost uvođenja radničke kontrole iznio je poslije Lozovski u brošuri *Rabočij kontrol* — jednom od prvih radova o ovoj problematici.

»Osnovni je nedostatak toga zakonskog projekta što on nije u vezi s planiranim reguliranjem narodne privrede i rasplinjuje kontrolu umjesto da je centralizira. Interesi pojedinog zavoda ili tvornice mogu nadvladati opće interese. . . Formuliranje prvog i osnovnog člana može izazvati u glavama radnika pomisao da je radnička kontrola početak socijalizma. Međutim, sve ukazuje na to da su kontrola nad proizvodnjom i socijalizacija sredstava za proizvodnju i razmjenu dvije različite stvari.«²⁹

Sličnih kritika sa stajališta centralističko-etatističkog shvaćanja izgradnje socijalizma bilo je već tada više. Usprkos tome Sovjet narodnih komesara donio je 14. studenog 1917. *Uredbu o radničkoj kontroli* na temelju Lenjinova prijedloga, dok su prijedlozi Larina i Goljmana odbijeni.³⁰ Lenjinov prijedlog proširen je odredbama o osnivanju u svim rajonima, gubernijama, kotarima i važnijim gradovima savjeta radničke kontrole, koji su organi sovjeta radničkih, vojničkih i seljačkih deputata.

Tom se uredbom radnička kontrola u interesu planskog usmjeravanja cjelokupne privrede proširuje na sva poduzeća koja imaju najamnu radnu snagu (u poljoprivredi, obrtu i dr.), a odnosi se na kontrolu nad proizvodnjom, kupovinom i prodajom sirovina i proizvoda, njihovim uskladištenjem i financijskim poslovanjem poduzeća. Radničku kontrolu ostvaruju svi radnici posredstvom svojih izabranih predstavnika u tvorničkim komitetima, savjetima starješina i sl., u koje mogu biti birani i predstavnici administrativno-tehničkog osoblja, ali ne vlasnici i članovi uprava poduzeća. Odluke organa radničke kontrole obavezne su za vlasnike ili poduzetnike kojima ostaje pravo žalbe višim organima radničke kontrole.

Uredbom se kao najviši organ radničke kontrole, do sazivanja kongresa, utvrđuje *Sveruski sovjet radničke kontrole* koji sačinjavaju predstavnici VCIK-a, sindikata, seljačkih deputata, radničke kooperative, tvorničkih komiteta i saveza inženjera, tehničara i agronoma. Sveruski sovjet radničke kontrole razrađuje i sastavlja planove radničke kontrole, daje instrukcije o organizaciji, donosi općeobavezne odluke, regulira uzajamne odnose me-

²⁸ Nav. prema N. A. Voskresenskaja, V. I. Lenjin — organizator socialističeskog kontrolja, Moskva 1970, str. 64.

²⁹ A. Lozovskij (S. A. Drizdo), *Rabočij kontrol'*, str. 21.

³⁰ N. Silantjev, *Rabočij kontrol'* i sovnarhozi, Moskva 1957, str. 62.

đu nižim organima radničke kontrole i usklađuje odnose s rukovodstvima privrednih grana.

Jedna od prvih akcija Sveruskog sovjeta radničke kontrole bila je izrada projekta *Statuta tvorničkih komiteta*,³¹ na početku 1918. godine. Statutom se utvrđuje da u organima tvorničkih organizacija sudjeluju svi radnici i službenici poduzeća bez obzira na vjeru, rasu, narodnost, spol i uzrast. Organima tvorničkih organizacija smatraju se: zbor tvorničke organizacije, zborovi po odjeljenjima, radionicama i sl., tvornički komitet, komiteti odjela, radionica i dr. i specijalne komisije koje osnivaju komiteti za svoje potrebe.

Zbor radnika i službenika najviši je organ, saziva se najmanje jedanput mjesečno ili po potrebi, a odlučuje o svim pitanjima bitnim za radnike i službenike. Odluke zbora donose se običnom većinom glasova prisutnih, a obavezne su za sve članove organizacije.

Izbori za članove tvorničkih komiteta i njihove zamjenike provode se na osnovi općeg, neposrednog, javnog ili tajnog glasanja. Članovi komiteta i njihovi zamjenici biraju se na pola godine, ali mogu biti ponovo izabrani. U manjim poduzećima do 100 radnika i službenika bira se pet članova i isto toliko njihovih zamjenika; u srednjima sa 100 do 1000 zaposlenih 5—11 članova, a u velikima, s više od 1000 zaposlenih, najviše do 25 članova.

Tvornički komiteti imaju sva prava utvrđena Uredbom — pravo kontrole organizacije proizvodnje, opskrbe poduzeća potrebnim materijalom i ostvarivanja interesa radnika i službenika. Oni biraju svoje predstavnike u više organe radničke kontrole, u slučaju zloupotrebe vlasti uprave, otpora ili sabotaze pokreću postupak pred višim organima, predlažu stavljanje poduzeća pod sekvistar i konfiskaciju kapitala sve do nacionalizacije. Radi efikasnijeg rada komiteti osnivaju komisije za razne probleme u koje mogu biti birani i predstavnici tehničkog osoblja.

Posebna prava tvornički komiteti imaju u ostvarivanju interesa radnika i službenika. Oni razrađuju pravilnik poduzeća, odlučuju o zapošljavanju i otpuštanju radnika, utvrđuju radno vrijeme, rješavaju manje konflikte između radnika i uprave, utvrđuju visinu primanja radnika i službenika, brinu se o sanitarno-prosvjetnoj djelatnosti i slično.

Sastanci tvorničkih komiteta održavaju se u radno vrijeme. Troškove njihova rada snosi poduzeće koje im mora osigurati sve uvjete potrebne za normalan rad. Članovima komiteta rad na sjednicama priznaje se kao redovni rad, a članovi predsjedništva komiteta — predsjednik, zamjenik predsjednika, tajnik i blagajnik — oslobođeni su proizvodnog rada. U većim poduzećima mogu biti oslobođeni proizvodnog rada i drugi članovi komiteta, ako je potrebno.

Statutom se utvrđuje da sukobe između tvorničkih komiteta i uprave poduzeća rješavaju viši organi narodne privrede. Budući da su tvornički komiteti vrlo brzo postali organi sindikata, novu uredbu donio je Sveruski centralni savjet sindikata u proljeće 1918. godine.³² Uredbom se prava izbora

³¹ Tekst Statuta donosi A. Pankratova u prilogu svoje prije navedene knjige, str. 351—365.

³² Isto, str. 370—379.

za članove tvorničkih komiteta suzuju na članove sindikata. Inače se ova uredba bitnije ne razlikuje od šire interpretiranog Statuta koji je primijenjen u prvoj godini sovjetske vlasti.

Ozakonjenje radničke kontrole ubrzalo je njezin razvoj. Već do kraja ožujka 1918. osnovani su tvornički komiteti u daljnjoj četvrtini industrijskih poduzeća i u mnogim drugim poduzećima. Posebni organi radničke kontrole osnivani su tek nakon donošenja uredbe i primjene prvog Statuta. Ti su akti bitno izmijenili karakter radničke kontrole. Pravo da regulira ekonomsku i tehničku djelatnost poduzeća, da može odbiti bilo kakvu odluku vlasnika ili uprave poduzeća i propisati im drugu, koju oni moraju provesti, pretvorilo je *kontrolu* u pravu *upravu* s vrlo velikim ovlaštenjima.³³

Zadaci pred kojima se iznenada našla ruska radnička klasa, s obzirom na njezinu strukturu i stupanj obrazovanosti, bili su vrlo teški i složeni. Uspješno organizirati proizvodnju, čak povećati produktivnost rada, u uvjetima opće krize bilo je gotovo nemoguće, posebno zbog izuzetno neprijateljskog držanja velikog dijela buržoazije, tehničke inteligencije i činovnika. Trebalo je istodobno razbiti taj otpor i razviti u radnika osjećaj da su gospodari materijalnog bogatstva, razviti spoznaju općedruštvenog značenja te djelatnosti. Nisu to bili nerješivi problemi, iako su na radničku kontrolu podozrivo gledali i pojedini članovi boljševičke partije, što ćemo ilustrirati jednim primjerom sa Dalekog istoka.

»Kada smo prije tri mjeseca uveli radničku kontrolu, sa svih su strana vapili: rudnik propada. Isprva, naravno, sve nije išlo glatko. Posao je bio nov, a nikakve instrukcije o radničkoj kontroli nismo dobili. No i pored toga mi smo radili, kako smo znali i mogli. Sada kad su prošla tri mjeseca, kad su radnici postali gospodari rudnika, sada možemo hrabro i sigurno reći da rudnik nikada neće propasti dok su radnici na vlasti.«³⁴

Otpor buržoazije sovjetskoj vlasti uopće, a posebno radničkoj kontroli, ubrzao je proces nacionalizacije industrije. Inicijativa za nacionalizaciju došla je odozdo, od samih radnika, već u studenom 1917, iz sela Likino nedaleko od Vladimira. U prvoj odluci Sovjeta narodnih komesara o nacionalizaciji od 17. studenog kaže se da je zatvaranje Tvornice robe široke potrošnje, likinske manufakture A. V. Smirnova, koja prima narudžbe armije i ne opskrbljuje siromašne potrošače, nedopustivo, da svi istraženi materijali ukazuju na zlu volju vlasnika koji javno provodi lokaut radnika i sabotira proizvodnju, i da je u interesu narodnog gospodarstva, širokih masa potrošača i četiriju tisuća radnika i članova njihovih obitelji da se navedena tvornica neodgodivo pusti u proizvodnju. Stoga se naređuje da tvornica sa svim materijalom, sirovinama i drugim postaje vlasništvo Ruske Republike, da se organizacija upravljanja tvornicom prepušta Narodnom komesarijatu rada i da ta odluka stupa na snagu od dana potpisivanja.³⁵

³³ A. Lozovskij, n. dj., str. 27.

³⁴ I. I. Gluščenko, Borba boljševikov Primorja za ustanovljenje robočega kontrolja nad proizvodstvom, Daljnij Vastok za 40 let Sovetskoj vlasti, sbornik, Komsomoljsk na Amuru 1958, str. 270.

³⁵ Nacionalizacija promyšlennosti v SSSR (Sbornik dokumentov i materialov 1917–1920), Moskva 1954, str. 291–292.

Potom su uslijedile nacionalizacije mnogih tvornica, prvenstveno u teškoj industriji i metalurgii. Radi upravljanja nacionaliziranim poduzećima i koordinacije rada radničke kontrole osnovan je 9. prosinca 1917. dekretom Sveruskoga centralnog izvršnog komiteta i Savjeta narodnih komesara, *Vrhovni sovjet narodnog gospodarstva*. U dekretu se utvrđuju zadaci Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva: organizacija narodnog gospodarstva i državnih financija. Zbog toga će Vrhovni sovjet izraditi opće norme i plan reguliranja ekonomskog života zemlje, usklađivati i ujedinjavati aktivnost i mjesnih organa i Sveruskog sovjeta tvorničkih komiteta i sindikata. »Vrhovni sovjet narodnog gospodarstva ima pravo konfiskacije, rekvizicije, sekvestra, privremenog saniranja pojedinih industrijskih grana i trgovine i drugih mjera u oblasti proizvodnje, raspodjele i državnih financija.«³⁶

Zadaci Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva bili su vrlo ambiciozno zacrtani, a njegova ovlaštenja velika. S obzirom na težinu ekonomske situacije to je bilo opravdano. Ali je osnivanje središnjeg organa upravljanja privredom kao i njegovih lokalnih organa — sovjeta narodnog gospodarstva po rajonima, gradovima i gubernijama — ubrzo došlo u suprotnost sa sve razvijenijom radničkom kontrolom. Vrhovnom sovjetu narodnog gospodarstva, koji je radio s pomoću konferencije i kongresa, ali je postupno stvarao sve veći administrativni aparat, bio je potčinjen i *Sveruski kongres radničke kontrole*, a lokalnim sovjetima narodnog gospodarstva i njihovu aparatu ostali organi radničke kontrole. Sovjeti su imenovali trećinu članova tvorničkih komiteta u nacionaliziranim poduzećima, postavljali direktore i sl.

Potčinjavanju organa radničke kontrole organima državne vlasti pridonijeli su i sindikati. U tezama referata A. Lozovskog za *Prvi sveruski kongres sindikata*³⁷ izričito se kaže da je potrebno, kako bi radnička kontrola donijela maksimalnu korist proletarijatu, najodlučnije odbaciti i samu pomisao na usitnjavanje radničke kontrole prenošenjem na radnike pojedinog poduzeća prava donošenja konačne odluke o pitanjima koja zadiru u sam opstanak poduzeća. Tvornički komiteti mogu uspješno raditi samo ako budu djelovali na općem planu što ga razrade viši organi radničke kontrole i privrednog reguliranja.

»Sindikati organizirani na proizvodnom principu moraju imati svoje predstavnike u mjesnim i centralnim organima radničke kontrole, uzimajući na sebe ulogu idejno-organizacijskog rukovođenja. Sindikati su dužni razmatrati svaku odluku tvorničkog komiteta u oblasti kontrole, razjašnjavajući svojim delegatima u tvornicama i poduzećima da kontrola nad proizvodnjom ne znači prijelaz poduzeća u ruke radnika dotičnog poduzeća, da radnička kontrola nije isto što i socijalizacija proizvodnje, nego samo pripremni korak prema njoj«³⁸ (kurziv Z. Č.).

Da bi se to ostvarilo, osnivaju se kontrolne komisije po proizvodnim granama, u koje svako poduzeće delegira po jednog ili dva predstavnika. Te

³⁶ Isto, str. 499–500.

³⁷ Teze su štampane u prilogu navedenog rada A. Lozovskog, str. 61–67.

³⁸ Isto, str. 63–64.

su komisije odgovorne samo višim institucijama radničke kontrole, njima podnose izvještaj najmanje dvaput mjesečno, a imaju vrlo velika ovlaštenja.

Nakon nacionalizacije većeg dijela teške industrije, trgovine i banaka radnička se kontrola počela javljati kao suprotnost državnom upravljanju proizvodnjom i raspodjelom. Ubrzo se počelo govoriti i pisati o dvojnosti vlasti i potrebi da se ona prevlada.

»S jedne su strane radnici pošli putem stihijskih, ultralijevih revolucionarnih stremljenja, a s druge je strane radnička kontrola poprimila mjesni, lokalni karakter, ograničila se na svoja poduzeća. I kao što to u suštini biva, vlast radnika uopće, u kojoj su se radnici počeli smatrati vlasnicima poduzeća, dovela je ne samo do 'separatizma' i 'sindikalizma', već i do sitnoburžoaskih pogleda na poduzeće.«³⁹

Možda su ta zapažanja bila točna, ali je pitanje jesu li se ti nedostaci, da su historijske okolnosti bile imalo povoljnije, mogli ukloniti samo tako kako je predlagao prvi predsjednik Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva V. Osinski.

»U tome se pokazala proturječnost između osnovnih socijalističkih stremljenja revolucije i njezinih prvih rezultata. Isključiti tu 'dječju bolest' socijalizma moglo se, naravno, samo ubrzanom nacionalizacijom proizvodnje, predavanjem upravljanja poduzeća pojedinim organima i stvaranjem viših organa narodnog gospodarstva.«⁴⁰

Bio je to već jasno zacrtan put izgradnje centralističko-etatističkog društveno-ekonomskog sistema.

RATNI KOMUNIZAM

Boljševicima nije uspjelo sklopiti ne samo pravedni mir bez aneksija i kontribucija, već bilo kakav mir. Istoga dana, 15. ožujka 1918, kad je u Moskvi ratificiran drugi Brest-litovski ugovor o miru s Centralnim silama, kojim se Sovjetska Rusija odrekla znatnog teritorija (pribaltičke zemlje, Finska, Ukrajina i dijelovi Poljske i Zakavkazja), u Londonu je održana konferencija šefova vlada i ministara vanjskih poslova vodećih zemalja Antante: Velike Britanije, Francuske i Italije, na kojoj je donesena odluka o vojnoj intervenciji u Sovjetskoj Rusiji.⁴¹ Tu inicijativu ubrzo su prihvatile kontrarevolucionarne snage, i mir je iščezao za gotovo tri godine. Bivši carski generali i admirali (Judenič, Kolčak, Kaledin, Denjikin i Vrangl) formirali su redom na raznim stranama Rusije armije sastavljene pretežno od oficira i podoficira stare carske armije i, naoružavši ih uglavnom engleskim ili francuskim oružjem, pokrenuli ih protiv boljševika uz podršku plemstva, većeg dijela buržoazije i svećenstva. Sovjetska vlast ubrzo je bila ograničena na sjeverozapadni petrogradski rajon, centralnoistočni

³⁹ V. Osinski, *Stroitel'stvo socializma. Obščie zadači, Organizacija proizvodstva*, Moskva-Petrograd 1918, str. 36.

⁴⁰ Isto, str. 37.

⁴¹ Iz istorii graždanskoj vojny v SSSR (Sbornik dokumentov i materialov), Moskva 1960, t. I, str. 11.

rajon (Moskva) i prolaz prema Kaspijskom jezeru uz Volgu. Taj je dio ostao odsječen od glavnih rudarskih i energetskih izvora (Donjecki i Južnouralski bazen, Baku) i od glavnih poljoprivrednih rajona (Ukrajina, Bjelorusija, Sibir i Zakavkazje).⁴²

U takvoj situaciji 2. rujna 1918. godine Sveruski izvršni centralni komitet proglasio je Sovjetsku Republiku vojnim logorom, a sav privredni i društveni život zemlje potčinio vojnom režimu.

Društveno-ekonomski sistem koji se u Rusiji razvio za vrijeme građanskog rata nazivamo *ratnim komunizmom*. Taj sistem nije bio nastavak društveno-političkog sistema započetog oktobarskom revolucijom, kojemu je osnovni cilj bio postupna likvidacija ekonomske moći buržoazije i feudalaca nacionalizacijom zemlje, banaka i teške industrije bez totalnog juriša na kapital, koji su predlagali *lijevi komunisti*. Novi je sistem bio prije svega rezultat građanskog rata i pretvaranja Rusije u *vojni logor* opkoljen sa svih strana, izvana i iznutra.

Građanski je rat ubrzao oprezno započet crvenogardijski juriš na kapital. Nacionalizacija krupne industrije završena je na početku 1919, a srednje na početku 1920. godine. Nacionalizirano je oko 10.000 poduzeća od kojih već oko sredine 1918. nije radilo 3684 ili 38%, uglavnom zbog nedostatka sirovina i energije.⁴³ Poslije se taj broj još povećao.

Dekret o zemlji u početku su najviše iskoristili bogati seljaci — kulaci — koji su prigrabili najveći dio nacionalizirane zemlje. To je izazvalo nezadovoljstvo, pa su oko sredine 1918. osnovani tzv. *komiteti sirotinje* (kombedi), koji su oduzeli od kulaka oko 50 milijuna hektara zemlje i podijelili je siromašnim seljacima i bezemljašima. Time se broj seoskih domaćinstava koji posjeduju zemlju povećao sa 16 na 25 milijuna.⁴⁴

Likvidacija veleposjeda i opadanje ekonomske moći bogatih seljaka doveli su do značajnog smanjenja tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, što se nije moglo kompenzirati obustavom izvoza. Glavni poljoprivredni proizvođači novoga sovjetskog društva postali su *srednji seljaci*, koji su se teško odricali konzervativnog načina proizvodnje. Pokušaji kolektivizacije, zacrtani jednom uredbom VCIK-a na početku 1919, nisu dali nikakve rezultate, jer su seljaci tek dobili zemlju, a na tome se nije mnogo ni inzistiralo zbog opasnosti od raskida s jedinim saveznikom u građanskom ratu.

Ne baš velike tržišne viškove poljoprivrednih proizvoda sovjetska je vlast najlakše mogla prikupiti direktnom razmjenom za neke seljaku potrebne industrijske proizvode. O tom svojevrsnom *porezu u naturi* prilično se razmišljalo, ali se od njega ubrzo odustalo zbog nedostatka industrijskih proizvoda.

Povećane potrebe armije i gradskog stanovništva izazvane građanskim ratom mogle su se podmiriti jedino obaveznim otkupom isprva viška poljoprivrednih proizvoda, a kasnije i seljaku potrebnog dijela. Taj prinudni otkup za sve manje vrijedni novac neprestano se povećavao.

⁴² Istorija graždanskoj vojny v SSSR, Moskva 1960, t. V, str. 370.

⁴³ J. G. Gimpelson, Voennyj kommuniz'm, politika, praktika, ideologija, Moskva 1973, str. 34.

⁴⁴ B. Đurović, n. dj., str. 28.

Politika prisilnog oduzimanja poljoprivrednih proizvoda zasnivala se na savezu sa siromašnim seljacima radi zajedničke borbe protiv kontrarevolucije. Sovjetska je vlast seljacima dala zemlju, a oni njoj hranu da bi se održalo gradsko stanovništvo i armija. Ali dužina trajanja i povećavanje opsega rekvizicije slabili su taj savez i prijetili da ga postupno raskinu.

Sve veći nedostatak proizvoda — poljoprivrednih i industrijskih podjednako — ubrzo je doveo do pojave spekulacija na tržištu. Trgovci su počeli skrivati robu, prodavati je po višim cijenama samo odabranima, poznatima i sl. Te su pojave ubrzale zahtjeve za nacionalizacijom privatne trgovine. Kako te mjere, pa i niz drugih, nisu bitnije popravile stanje na tržištu, prišlo se racioniranju potrošnje. Uvedene su potrošačke karte prema radnom i klasnom kriteriju. Svi nezaposleni, a to su bili prvenstveno pripadnici bivših vladajućih slojeva, izgubili su pravo na garantirano snabdijevanje, koje se, uostalom, neprestano smanjivalo.

Ukidanje slobodne trgovine dovelo je do obezvredivanja novca. Njegova je vrijednost na ilegalnom tržištu (crnoj burzi) vrtoglavo padala da bi se gotovo potpuno izgubila u prirodnoj razmjeni, koja se odvijala po novim zakonima trenutne ponude i potražnje, neovisno o ranijem *zakonu vrijednosti*.

Da bi koliko-toliko zaštitile proizvodni i društveno korisni dio stanovništva, vlasti su postupno počele sve veći dio primanja davati u naturi, po utvrđenim cijenama, ili čak prirodne proizvode davati besplatno. Radnici su 1918. dobivali 47,4% svojih prihoda u naturi; 1919. već 70,3%, a 1920. čak 92%.⁴⁵

U tom sistemu *potrošačkog komunizma* ubrzo je zavladao opća uravnilovka, nerijetko ispod životnog minimuma. Izuzetak su činile armija i državni aparat, za koje se izdvajao znatan dio skromne proizvodnje. Tako se za potrebe armije i njezinih službi 1919—1920. godine izdvajalo 70 do 100% pamučnih tkanina, 90% muške obuće, 60% šećera i 100% duhana.⁴⁶ Taj je potrošački komunizam bio zapravo jednakost u siromaštvu, a uz objektivne historijske uzroke imao je i svoje teorijske razloge.

Negativne posljedice dotadašnjeg kapitalističkoga društvenog poretka, osobito robno-novčanih odnosa i djelovanja zakona vrijednosti, koji se manifestirao u svemoći novca, bile su tako razorne da su mnogi teoretičari socijalizma, ne samo u Rusiji, smatrali kako socijalistička revolucija mora odmah, čim pobijedi, ukinuti novac i s njim povezane robno-novčane kategorije, ili ih, u najgorem slučaju, zadržati kao obračunski element, a uvesti direktnu razmjenu i raspodjelu proizvoda. Mislilo se da je radi stvaranja pravednoga društvenog sistema dovoljno ukinuti nepravednu raspodjelu. Bila je iluzija vjerovanje da socijalistička revolucija može preko noći osloboditi ljude djelovanja svih stihijskih sila koje su bili razvili prijašnji klasni sistemi, i ostvariti odmah prijelaz u carstvo slobode, jednakosti i pravde.

Proizvodnja je u Rusiji opadala od početka rata. Pad je bio manji u prve četiri godine nego u druge tri u svim privrednim granama. Industrijska

⁴⁵ S. G. Strumilin, Zaradotnaja plaća i proizvoditel'nost truda v ruskoj promišlennosti v 1913—1922. g., Moskva 1923, str. 28.

⁴⁶ S. M. Kržižanovskij, Desjat' let hozjajstvenogo storitel'stva SSSR (1917—1927), Moskva 1928, str. 28.

proizvodnja svela se 1921. na jednu sedminu prijeratne, promet (željeznički i vodni) na jednu petinu, poljoprivreda na jedva nešto iznad polovice, a trgovine gotovo da nije ni bilo, posebno vanjske trgovine. Ukupan broj zaposlenih u svim djelatnostima osim poljoprivrede gotovo se prepolovio — sa blizu 13 milijuna u 1913. opao je na 7 milijuna u 1921. godini.⁴⁷

Veliki pad proizvodnje izazvao je oskudicu i glad u mnogim dijelovima zemlje, posebno u gradovima. Postotak gradskog stanovništva smanjio sa 18 u 1917. na 15 u 1921, a seoskog porastao sa 82 na 85 (riječ je samo o relacijama, jer se ukupan broj stanovništva smanjio i u gradovima i u selima za petnaestak milijuna zbog žrtava u ratu, emigracije i smrti od gladi i bolesti).

Gradanski rat i veliki pad proizvodnje pogodili su sve društvene slojeve, ali se radnička klasa našla u najtežem položaju. Udio radnika i službenika — aktivnih i uzdržavanih — u ukupnom stanovništvu smanjio se sa 17% u 1913. na 14,8% u 1921. Prepolovio se i postotak bivših vladajućih slojeva (feudalci, buržoazija, trgovci, kulaci) sa 16,5 na 8,5% uglavnom zbog velike emigracije prvih triju grupacija. Jedino se povećao postotak seljaka i malih obrtnika — sa 66,7% na 76,7%.⁴⁸

Sovjetska je vlast neposredno nakon revolucije pokušala poboljšati ekonomski položaj radničke klase. Uvedeno je osmosatno radno vrijeme, ozakonjena radnička kontrola, donesen niz uredbi o nadnicama i sl. Do revolucije na snazi je bio carski zakon iz 1897. prema kojemu je radno vrijeme bilo 11,5 sati, a subotom i praznikom 10 sati. Bio je predviđen i prekovremeni rad »ako to radnici prihvate« i »omogućće tehnički uvjeti rada«. ⁴⁹

Nakon revolucije ponovo se pojavila nezaposlenost. U zemlji je na početku 1918. bilo registrirano na burzama rada oko 1,5 milijuna ljudi koji su tražili posao, od kojih trećina kvalificiranih radnika. Polovica je bila raspoređena na radna mjesta, a ostali su uglavnom završili u Crvenoj armiji.

Gradanski je rat »riješio« problem nezaposlenih, ali je otvorio nove, još teže probleme. Opća razrušenost i niska produktivnost rada ubrzo su postavili pitanje zaoštavanja radne discipline. Odlazak većeg broja radnika u Crvenu armiju i dolazak novih, manje obrazovanih, pretežno sa sela, bez potrebnoga radnog iskustva i klasne svijesti, još su pogoršali stanje. Tome su pridonijeli sve manje stimulativni sistemi nagrađivanja i sve teži radni i životni uvjeti. Izlaz je nađen u militarizaciji rada, produžavanju radnog vremena i zaoštavanju radne discipline.

Kažnjavalo se za svaki prekršaj: za zakašnjenje ili raniji odlazak s posla, za odbijanje prekovremenog rada, neispunjavanje norme, kvarenje strojeva, rasipanje sirovina, nepridržavanje kućnog reda, pojave huliganstva i sl. Kazne su postupno postajale sve teže. Počelo je bilo sa simboličkim obilježavanjem na zidnim novinama, a nastavilo oduzimanjem dijela prihoda, sve do pritvora i na kraju koncentracionog logora. Npr., za neo-

⁴⁷ P. I. Ljaščenko, Istorija narodnoga hozjajstva, Moskva 1952, t. III, str. 77.

⁴⁸ J. G. Gimpel'jon, n. dj., str. 14.

⁴⁹ Voprosy sovjetskogo gosudarstva i prava, Akademija nauk SSSR, Moskva 1957, str. 852.

pravdani izostanak s posla od tri dana bio je nadležan sud za sabotажu. Usprkos vrlo ostrim kaznenim mjerama radna je disciplina bila slaba, a izostanci s posla brojni. U nekim poduzećima izostajalo je i do 70% zaposlenih. U prosjeku je u sovjetskoj industriji u razdoblju 1919—1920. izgubljeno više od polovice radnog vremena.⁵⁰

Bile su to posljedice teškog materijalnog položaja radničke klase, njezinih robijaških uvjeta rada i života, što su priznavali i mnogi sovjetski rukovodioci, pa i sam V. I. Lenjin:

»Među radnicima je također vladalo nezadovoljstvo. Oni su bili zamoreni i iscrpeni. Tu postoji granica ljudskih snaga. Tri godine su gladovali, ali se ne može gladovati četiri ili pet godina. Glad prirodno ima ogroman utjecaj na političku aktivnost.«⁵¹

NAPUŠTANJE RADNIČKOG UPRAVLJANJA

Ratni je komunizam ubrzao centralizaciju i birokratizaciju sovjetskog društva i doveo do militarizacije mnogih sfera njegovih djelatnosti. Lenjinov zahtjev iz proljeća 1918. za »potčinjavanje i to bez pogovora za vrijeme rada ličnim naredbama sovjetskih rukovodilaca, *diktatora*, izabranih ili imenovanih od strane socijalističkih ustanova, snadbjevenih *diktatorskim* punomoćima« — ubrzo se počeo ostvarivati.

Vojno načelo *jedinonačalija*,⁵² prema kojemu samo jedan čovjek donosi odluku ali i snosi svu odgovornost, počelo se prenositi na druge sfere djelatnosti. Za to se načelo zalagao V. I. Lenjin još prije početka građanskog rata. Za njega je *kolegijalno upravljanje*⁵³ imalo odviše diskusijski karakter, ponekad čak mitingaški, što je bilo nedovoljno efikasno za brzo djelovanje u uvjetima sveopće razrušenosti. *Upravljanje pojedinca*, u kojemu se točno zna tko što naređuje i za što odgovara, mnogo je efikasnije i djelotvornije. Ono, po Lenjinovu mišljenju, uopće ne proturječi načelima socijalističke demokracije.

To upravljanje ne mora uvijek biti diktatorsko, ako postoji zadovoljavajuća svijest i disciplina sudionika u zajedničkom poslu, ali može ako svega toga nema. Čini se da Lenjin u tom pitanju nije imao dilema: »Ili ovako ili onako za uspjeh procesa rada, koji je organiziran po tipu krupne mašinske industrije, bezuvjetno potčinjavanje jedinstvenoj volji apsolutno je potrebno.«⁵⁴ Prema tome, i *dirigentska palica* i *diktatorski bič* podjednako su potrebni i korisni da bi se izišlo iz krizne situacije.

⁵⁰ A. A. Matjugin, *Rabočij klass SSSR v gody vostanovlenija narodnogo hozjajstva (1921—1923)*, Moskva 1962, str. 155.

⁵¹ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, t. XIV, str. 356.

⁵² Pravo jednog načela, pravo komandovanja. Sinonim je za upravljanje jedne osobe.

⁵³ Upravljanje koje zajednički obavlja više osoba. U poduzećima su to obično bile trojke: direktor, sekretar partijske organizacije i predsjednik sindikata. Njima se mogao priključiti predsjednik tvorničkog komiteta, ako to nije bila jedna od posljednjih dviju osoba.

⁵⁴ V. I. Lenjin, *Dela*, t. XXVIII, str. 352.

Ovom Lenjinovu shvaćanju, koje se nije zasnivalo samo na vojnom iskustvu već i na načelima moderne industrije, suprotstavljali su se mnogi, posebno iz redova sindikata,⁵⁵ ali su ga podržavali svi tada vodeći boljševički rukovodioci (Trocki, Zinovjev, Buharin, Kamenjev, Staljin).

Načelo *jedinonačalija* usvojeno je tek na IX kongresu RKP(b), u proljeće 1920, s velikom većinom glasova. U Rezoluciji »O narednim zadacima privredne izgradnje« ističe se da je upravljanje pojedinca najekonomičnije radničko upravljanje i inzistira se na privlačenju masa u proces upravljanja proizvodnjom u smislu postavljanja radnika na rukovodeća mjesta.⁵⁶ Iako je očigledno riječ o distinkciji između upravljanja i rukovođenja, usvajanje načela *jedinonačalija* bilo je korak daljnjem slabljenju ionako nedovoljno razvijene radničke kontrole. Tome je pridonio odlazak velikog broja klasno svjesnih i obrazovanijih radnika u armiju i državni aparat (time je V. I. Lenjin također objašnjavao potrebu uvođenja *jedinonačalija*). Ali najveći udarac razvoju radničkog upravljanja zadao je razvoj državnog aparata, posebno u upravljanju privredom.

Nacionaliziranim sredstvima za proizvodnju u vrijeme građanskog rata rukovodilo se strogo centralistički. U sklopu Vrhovnog sovjeta narodne privrede osnivani su glavni komiteti (*glavki* i *centri*), koji su rukovodili pojedinim privrednim granama ili njihovim dijelovima. Do kraja 1920. osnovana su 52 glavna komiteta ili centra, čije su odluke bile obavezne za sva poduzeća i lokalne organe vlasti.⁵⁷ Uvođenjem tzv. *glavkizma* znatno je oslabio utjecaj radničke kontrole, što se odrazilo i u novim propisima o njezinu funkcioniranju.

Uredbom o tvorničkim komitetima, koju su potkraj 1920. donijeli Centralni savjet sindikata i Narodni komesarijat rada, određuje se da se rad *tvorničkih komiteta utvrđuje i usmjeruje odlukama viših sindikalnih organa. Ako su odluke zborova radnika ili službenika poduzeća ili delegatskih skupova suprotne odlukama viših sindikalnih organa, tvornički komitet ih ne provodi* (kurziv Z. Č.). Članom 6. utvrđuje se da se tvornički komitet ne upleće u privrednu djelatnost uprave i ni u kojem slučaju ne narušava ili ukida njezina naređenja.

Nakon tih ograničenja, koja nisu utvrđena zakonskim odredbama već odlukama viših foruma, tvorničkim komitetima ostaje pravo da prate razvoj proizvodnje i zapošljavanja, da organiziraju higijensko-tehničku zaštitu i kulturno-zabavni život radnika i službenika i — što je najvažnije — da o svemu tome, a posebno o *nepravilnostima i nedostacima u radu uprave, obavještavaju više organe*. Time se prava tvorničkih komiteta u osnovi svode na ona koja im je prije bila dala Privremena vlada.

⁵⁵ Samo u prvom tromjesečju 1920. godine protiv načela upravljanja jedne osobe izjasnili su se komunistička frakcija Centralnog vijeća sindikata, Treći sovjetski kongres sovjeta narodne privrede, Treći sveruski kongres radnika vodnog transporta, kao i neki gubernijski forumi (B. Đurović, nav. dj., str. 79).

⁵⁶ Devjatyj s'jezd (RKP(b) (stenografičeskij otčet), Moskva 1960, str. 410. U rezoluciji se utvrđuje da, ako je direktor radnik, njegov zamjenik treba da bude stručnjak. Ako je direktor stručnjak, treba da ima radnika za pomoćnika, ali samo sa savjetodavnim pravom glasa.

⁵⁷ B. Đurović, nav. dj., str. 77.

Uredba, kojom su znatno smanjena upravljačka prava radnika, u skladu je s općeuvojenim mišljenjem o radničkoj kontroli koje je zastupao i V. I. Lenjin.

»Mi nismo odmah dekretovali socijalizam u celokupnoj našoj industriji zato što on može nastati i učvrstiti se tek onda kad se radnička klasa nauči da upravlja, kad se učvrsti autoritet radničkih masa. Bez toga je socijalizam samo želja. Zato smo uveli radničku kontrolu, znajući da je ta *nera protivrečna, nepotpuna mera*, ali je *neophodno* da se sami radnici prihvate velikog dela — izgradnje industrije ogromne zemlje, bez eksploatatora, protiv eksploatatora. Mi smatramo da je najvažnije i najdragocenije to što su se sami radnici prihvatili toga upravljanja, *što smo od radničke kontrole, koja je morala biti haotična, rascepkana, primitivna, nepotpuna u svim najvažnijim granama industrije, došli do radničkog upravljanja industrijom u opštenacionalnim razmerama*»⁵⁸ (kurziv Z. Č.).

Toj generalnoj ocjeni radničke kontrole — od njezina uvođenja do kraja građanskog rata — zapravo nije potreban komentar. Ideja o potrebi da se radnička klasa tek *uči ovim poslovima*, ma koliko bila argumentirana teškim stanjem u zemlji i neukošću same radničke klase, sadržavala je u sebi opasnost da se jedanput izgubljena upravljačka prava nikada više ne povrate, osim naravno deklarativno.

DILEME O DALJNJEM RAZVOJU

Prestanak građanskog rata obnovio je rasprave na temu: kako dalje? Kao prvo, ponovo se javila dilema: je li izgradnja prvoga socijalističkog društva u historiji uopće moguća s obzirom na »nezrelost« Rusije za socijalističku revoluciju — na nisku ekonomsku razinu, malobrojni proletarijat i slabu klasnu svijest? (Sva tri faktora bila su znatno pogoršana ratom.) U odgovorima na tu dilemu postupno su se javila dva osnovna pristupa.

Jedan je bio uvjetnog karaktera, jer je mogućnost izgradnje socijalizma u Rusiji povezivao sa širenjem socijalističke revolucije na razvijenije zemlje Evrope, što je bilo u skladu s tadašnjom marksističkom teorijom.

Drugi se nije odricao mogućeg širenja socijalističke revolucije koje je, s obzirom na situaciju, bilo moguće, ali sudbinu ruske revolucije nije striktno vezao uz evropsku već je pomalo stidljivo ukazivao na vlastite snage, posebno na savez sa siromašnim seljačkim masama.

Ta se dilema svela na problem — na koga se osloniti: na *zapadnoevropski proletarijat* ili na *ruske seljačke mase*, kako je to prvi formulirao D. B. Rjazanov na VII kongresu partije 1918.⁵⁹

U skladu s prvim pristupom bila je već sumnja Zinovjeva i Kamenjeva u potrebu preuzimanja političke vlasti, koju su izrazili neposredno prije oktobarske revolucije. Tipični predstavnici toga pristupa postali su kasnije *lijevi komunisti* s Buharinom na čelu, koji su se protivili sklapanju mira s Centralnim silama smatrajući da će nastavak rata povećati mogućnosti

⁵⁸ Nav. prema Samoupravljanje i radnički pokret, t. I, str. 152.

⁵⁹ Sed'moj ekstremnyj s'jezd RKP(b), stenografičeskij otčet, Moskva 1959, str. 73.

širenja socijalističke revolucije. Najznačajniji protagonist toga pristupa bio je Trocki sa svojom *teorijom permanentne revolucije*, koja je nastala još u vrijeme prve ruske buržoaske revolucije 1905. godine.

»Permanentna revolucija, u onom smislu kakav je Marx dao tom pojmu, znači revoluciju što se ne miri ni s kojim oblikom klasne vladavine, što se ne zaustavlja na demokratskoj etapi, prelazi na uspostavljanje socijalističkih mjera i na vođenje rata protiv vanjske reakcije, revoluciju čija se svaka navedena etapa zasniva na prethodnoj, koja može završiti samo potpunom likvidacijom klasnog društva.«⁶⁰

Trocki je ispravno zaključio da liberalna buržoazija u Rusiji nije više kadra revoluciju dovesti do kraja — ni 1905, a ni 1917. godine — sa čime se slagao i V. I. Lenjin. Proletarijat je ta snaga koja će revoluciju dovesti do kraja, staviti joj se na čelo i pretvoriti je u socijalističku revoluciju. Ali ruski proletarijat, u slučaju pobjede, mora dobiti *direktnu državnu* podršku evropskog proletarijata bez koje se ne može održati na vlasti, smatrao je Trocki.

S tim zaključkom Lenjin se više nije slagao i zastupao je drugi, mogli bismo reći, *realistički pristup*. I on je smatrao da je Oktobar tek početak socijalističke revolucije, ali je bio striktno protiv bilo kakva *revolucionarnog rata*. Izuzetak je bila vojna intervencija u Gruziji koju su menjševici pokušali izdvojiti, i kasnije pohod na Varšavu. Prva je akcija bila uspješna, druga neuspješna.

Lenjin se sve više okretao prema najminimalnijim mogućnostima izgradnje socijalizma u Rusiji, u čemu su ga često podržavali protagonisti prvog pristupa. Voda lijevih komunista Buharin postao je glavni nosilac *Nove ekonomske politike*, a Trocki je dosta dobro surađivao s Lenjinom od oktobarske revolucije do njegove smrti.⁶¹ Podršku svih istaknutijih rukovodilaca boljševičke partije — Trockog, Zinovjeva, Kamenjeva, Buharina, Staljina — Lenjin je uživao u vezi sa svim pitanjima uloge partije i države u procesu izgradnje socijalizma, posebno kad je bila riječ o jačanju te uloge. Sporovi su se vodili o nekim manje bitnim pitanjima, a istupi Lenjinovih protivnika dobili su antisocijalistički karakter poslije, u razdoblju staljinizma. Najprije su njihovi radovi povučeni iz javnih biblioteka i stavljeni u tzv. specijalne fondove, a kasnije su gotovo svi njihovi autori pozatvarani i suđeni na procesima. Neki ni do danas nisu rehabilitirani.

U sklopu tih, samo načelno zacrtanih, pristupa vodile su se mnoge polemike o nekim konkretnim problemima razvoja sovjetskog društva: o radničkoj kontroli, privrednom sistemu, o vojnim specijalistima i privrednim stručnjacima, o »jedinonačaliju« i sl. Od tih polemika po opsegu i intenzitetu najznačajnija je bila diskusija o ulozi sindikata, koja je počela u je-

⁶⁰ L. Trocki, *Permanentna revolucija*, Rijeka 1972, str. 10. Potrebu produžavanja buržoasko-demokratske revolucije do kraja, tj. do ukidanja buržoazije kao klase i uspostavljanja diktature proletarijata, istakli su Marx i Engels u Adresi Centralne uprave Savezu komunista 1850. godine — navodi P. Vranicki u predgovoru Izborna iz djela Lava Trockog (vidi L. Trocki, *Iz revolucije*, Rijeka 1971, str. 12).

⁶¹ U svojoj donekle obranaški intoniranoj raspravi *Izobličena revolucija* Trocki navodi da se s Lenjinom razišao samo u dva važnija slučaja: Brest-litovskom miru i diskusiji o sindikatima, ali ne onoliko kako se kasnije tvrdilo (L. Trocki: *Novi kurs — O Lenjinu — Izobličena revolucija*, Rijeka 1972, str. 248–252).

sen 1920. i ubrzo se prenijela i na neka druga bitna pitanja razvoja socijalističkog društva. Za našu problematiku ta je diskusija to značajnija što su u njoj obnovljeni zahtjevi za radničkim upravljanjem u procesu proizvodnje.

Diskusiju o ulozi sindikata u daljnjoj izgradnji sovjetskog društveno-ekonomskog sistema započeo je Trocki 3. studenog 1920. na sjednici komunističke frakcije V sveruske konferencije sindikata zahtijevajući njihovo »prodrmanje«, na što su vrlo oštro reagirali Tomski, Šljapnikov i neki drugi sindikalni rukovodioci. Na plenumu CK RKP(b) 8. studenog, u izlaganju »Sindikati i njihova daljnja uloga«,⁶² on je pošao od konstatacije da su u prvom razdoblju sovjetske vlasti sindikati, onakvi kakve je zatekla revolucija, pokušali neposredno ovladati upravljanjem proizvodnjom, ali su se pokazali nesposobnima. Usporedo s njima počeo se razvijati sovjetski aparat upravljanja industrijom i drugim privrednim oblastima, koji je, oslanjajući se manje ili više na sindikate, postao potpuno neovisan o njima. Zbog toga je Trocki inzistirao na reorganizaciji sindikata proizvođača, koji treba da dobiju, odnosno ostvare:

»a) pravo na propagandu, organizaciju i provođenje izbora svih rukovodećih kadrova, b) brzo uključivanje znatnog broja svjesnih radnika, čije su gospodarske i opće organizacijske kvalitete provjerene u praksi u raznim oblastima, c) izgradnju aparata koji će sindikatima omogućiti da ovladaju postavljenim zadacima.«⁶³

Ovako reorganizirani proizvodni sindikati postaju državni organi sa zadatkom da provedu daljnju militarizaciju rada. Po mišljenju Trockoga, između proizvodne demokracije, samoaktivnosti trudbenika, reizbornosti, pa i smjenjivanja rukovodećih kadrova i predložene militarizacije rada nema dubljih proturječnosti.

»Militarizacija rada postaje neizbježnom i prijeko potrebnom metodom pri prijelazu od uništenog i razrušenog tržišta rada k planskoj sveopćoj radnoj disciplini u teškim privrednim uvjetima zemlje. Ali ta militarizacija rada, kako ističe rezolucija IX kongresa partije, mora biti ostvarena pod rukovodstvom svih svjesnih radnika i revolucionarnih seljaka, pri čemu su u prijelaznom razdoblju neminovne i mjere prinude, ali ne bez oslonca na sve širi rad na uzdizanju i širenju inicijative te podizanju proizvodne i općekulturne razine desetaka milijuna radnika i seljaka.«⁶⁴

Trocki je bio vrlo radikal, kao uvijek, zahtijevajući »prodrmanje« sindikata, imenovanje novih rukovodilaca i druge prinudne mjere da bi se ubrzalo njihovo »sraščivanje« s državnim aparatom. To nije učinjeno stoga da bi se potkopala socijalistička revolucija (kako je kasnije interpretirano), već da bi se brže prevladala kriza u kojoj se našla zemlja nakon završenog građanskog rata. Nesumnjivo je i Trocki znao da socijalistička revolucija mora ostvariti određene socijalne promjene i poboljšati ekonomski položaj dotad ugnjetenog dijela stanovništva — radnika i seljaka, a da je oktobarska revolucija u tom pogledu u tri godine učinila vrlo malo, gotovo ništa.

⁶² Desjatyj s'jezd RKP(b) (stenografičeskij otčet), Moskva 1968, str. 815–819.

⁶³ Isto, str. 817.

⁶⁴ Isto, str. 819.

Neizvršavanje bitnih zahtjeva socijalističke revolucije bilo je prije svega rezultat objektivnih historijskih okolnosti: strane intervencije i građanskog rata, ali i nekih subjektivnih slabosti ekonomskog sistema *ratnog komunizma*. Kako se javila opasnost da se obje klase — radnici i seljaci — zbog svoga teškog materijalnog položaja udalje ili čak okrenu protiv socijalističke revolucije, u redovima boljševičke partije počelo se razmišljati o reorganizaciji društveno-ekonomskog sistema. Trocki je vidio izlaz u daljnjoj centralizaciji i militarizaciji.

Tako je mislio ne samo on, već i mnogi drugi.⁶⁵ Slaba je strana Trockoga bila da je javno inzistirao na potrebi žrtvovanja, iskreno se čudeći što svi ljudi neće »dobrovoljno« da se svrstaju u radne brigade i odlaze na Ural kako bi od jutra do mraka sjekli šumu ili kopali ugljen ne bi li se zagrijali zamrznuti gradovi i što prije pokrenuli zaustavljeni strojevi u tvornicama. Zahtjev za podržavljenje sindikata nije bio nov. Još prije oktobarske revolucije postavila ga je konferencija sindikata željezničara. Nakon preuzimanja političke vlasti često se isticalo kako sindikati ne treba da budu politički, već državni organi. To su mišljenje zastupali *eseri*, ali su ga usvajali i neki boljševici. Shvaćanja o podržavljenju sindikata, militarizaciji rada i prinudi kao glavnoj metodi bila su najizraženija u radu *Centralnog komiteta sindikata transportnih radnika* (Cektran), kojim je rukovodio Trocki. Zbog toga je Lenjin zahtijevao zabranu tog sindikata, ali nije dobio potrebnu većinu u Centralnom komitetu.

Zahtjevi za podržavljenje sindikata imali su svoju teorijsku osnovu. Radnička klasa u kapitalizmu osnivala je sindikate radi zaštite svojih interesa. Nakon rušenja kapitalizma činilo se da prestaje potreba za daljnjom zaštitom, pa se sindikatima namjenjuje nova uloga. Spoznaje da radničku klasu i dalje treba štiti, sada od njezine vlastite socijalističke države, još nije bilo. Ali V. I. Lenjin je to shvatio:

»... naša sadašnja država takva je da je sveopće organizirani proletarijat dužan da sebe zaštićuje, a mi smo dužni da radničke organizacije iskoristavamo za zaštitu radnika od njegove države i za zaštitu države s pomoću radnika.«⁶⁶

Gledišta Trockoga izazvala su velik interes, ali i otpore. S obzirom na značenje problematike koja nije zadirala samo u proces upravljanja privredom već je uključivala i odnos prema rukovodećoj ulozi partije, CK je na sjednici od 24. prosinca 1920. donio odluku da diskusija postane javna. Sam Lenjin nije bio oduševljen tom diskusijom, posebno ne njezinom širinom, smatrajući da ima prećih poslova. On se zalagao za raspravu u užem krugu, u kvalificiranim komisijama, ali njegov stav nije usvojen.

Na početku 1921. godine »Pravda« je otvorila svoje malobrojne stranice (povremeno je zbog nedostatka papira izlazila samo na jednom listu) nizu napisa pod naznakom *Diskusioni*.⁶⁷ Polemike su bile vrlo oštre, gledišta

⁶⁵ To navodi njegov najpoznatiji biograf *Isaac Deutscher* (vidi *Naoružani prorok*, Zagreb 1975, str. 245).

⁶⁶ *V. I. Lenjin*, Izabrana dela, t. XIV, str. 196.

⁶⁷ Prilozi su sabrani u zborniku *Partija i sojuzy*, koji je objavljen u Petrogradu 1921. s predgovorom G. J. Zinovjeva. Zbornik predstavlja bibliografsku rijetkost i nismo ga mogli konzultirati, već smo se koristili štampom.

različita, često potpuno suprotna, što je dijelom bilo odraz nedovoljnoga teoretskog znanja o načinu daljnje izgradnje socijalističkog društva.

U diskusijama su ispoljena različita stajališta — od centralističko-etastičkih do samoupravnih. Postupno se formiralo više platformi o ulozi sindikata, tako da se u šali govorilo kako svaki iole istaknutiji boljševik treba da ima svoju platformu.

Na proširenoj sjednici Moskovskog komiteta, 17. siječnja 1921, izneseno je čak osam platformi: *platforma »desetorice«* (Lenjin, Zinovjev, Tomski, Staljin, Rudzutak, Kamenjev, Kalinjin, Artem, Petrovski i Lozovski, od kojih samo posljednji nije bio član CK), *platforma Trockoga, buferna grupa* (Buharin, Larin, Preobraženski, Serebrjakov, Jakovljevič, Sokoljnikov), *radnička opozicija* (Šljapnikov, A. Kollontaj, Medvjedev, Kiseljev), *grupa demokratskog centralizma* (Bubnov, Saprnov, Osinski, Kamenski i dr.) i *pojedinačne platforme Ignjatova, Nogina i Rjazanova*.⁶⁸

Iako je bio protiv javne rasprave o ulozi sindikata, kad je rasprava započela Lenjin se ubrzo u nju uključio govorom na zajedničkom zasjedanju delegata VII kongresa sovjeta, članova Sveruskog centralnog vijeća sindikata i Moskovskoga gradskoga vijeća sindikata — članova RKP(b), 30. prosinca 1920, u kojem je vrlo oštro kritizirao prvobitni projekt teza Trockoga *Sindikati i njihova daljnja uloga* nalazeći u njima niz teoretskih grešaka i neodrživih zahtjeva. Polazeći od shvaćanja da su sindikati historijski nužna organizacija proletarijata i u uvjetima diktature proletarijata, Lenjin je odbacio zahtjev Trockoga za podržavljenje sindikata.

»S jedne strane, obuhvatajući u celini i uključujući u redove svoje organizacije industrijske radnike, sindikati postaju organizacija klase koja upravlja, koja vlada, koja ima vlast u svojim rukama, one klase koja ostvaruje diktaturu, one klase koja ostvaruje državnu prinudu. Ali to nije državna organizacija, to nije organizacija prinude, već je to *vaspitna organizacija, organizacija okupljanja, privlačenja, obučavanja, odnosno škola komunizma*.«⁶⁹ (kurziv Z. Č.).

Gledištima Trockoga Lenjin je suprotstavio teze Rudzutaka (*Proizvodni zadaci sindikata*), podnesene i prihvaćene na početku studenog 1920. na V sveruskoj konferenciji sindikata. U tezama, koje su dijelom ukomponirane u *platformu »desetorice«*, razrađuju se konkretni zadaci sindikata na organizaciji i unapređenju proizvodnje.

U drugom istupu (*Još jedanput o sindikatima, tekućem momentu i greškama Trockoga i Buharina*) on je naoko još oštiji. Buharinu posebno zamjera eklekticizam — mehaničko spajanje dviju uloga sindikata: proizvodne i obrazovne, dajući tom prilikom vrlo zanimljive primjere dijalektičke logike. Ali mu najviše zamjera mišljenje da je *u katastrofi kojoj se približava partijski vlak neophodan tampon (posredništvo)*. Lenjin ne smatra da se partija nalazi pred katastrofom, pa čak ni da je u krizi, već da je samo otišla nekoliko koraka unatrag zbog »nepotrebne« diskusije koju joj je nametnuo Trocki, podržao Buharin, a prihvatili mnogi drugi.

⁶⁸ P. Dajić, Neki osnovni problemi razvitka sindikalnog pokreta u prvim godinama sovjetske vlasti (1917–1921), *Prilozi za istoriju socijalizma*, Beograd 1964, t. I, str. 107–108).

⁶⁹ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, t. XIV, str. 152.

»Političke greške koje je učinio i produbio drug Trocki, a udvostručio drug Buharin, odvlače našu partiju od privrednih zadataka, od 'produktivnog' rada, primoravaju nas, na žalost, da gubimo vreme na ispravljanje tih grešaka, da polemishemo protiv sindikalističkog skretanja (koje vodi padu diktature proletarijata), da polemishemo protiv nepravilnog prilaženja sindikalnom pokretu (prilaženja koje vodi padu sovjetske vlasti), da se prepriremo o opštim 'tezama', umesto da vodimo konstruktivne, praktične, 'privredne' diskusije...«⁷⁰

Kritika za koju se zalaže Lenjin odnosi se na platformu *demokratskog centralizma* i posebno *radničke opozicije*. I Lenjinovi podaci o postotku radnika u organima upravljanja privredom od Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva do uprava poduzeća više su odgovor na kritike spomenutih platformi zbog smanjenja utjecaja radničke klase u sovjetskom državnom sistemu nego odgovor na nekonkretan zahtjev Trockoga za »sraščivanje« sindikata s organima državne vlasti. Prema tim nepotpunim podacima, što priznaje i sam Lenjin, u Prezidijumu Vrhovnog sovjeta narodnog gospodarstva i u gubernijskim sovnarhozima bilo je 57,2% radnika, u kolegijima glavnih uprava, odjeljenja i centara 51,4% i u kolektivnim i individualnim tvorničko-zavodskim upravama 63,5%.⁷¹

Suočen s oštrom i uglavnom opravdanom kritikom, ne samo Lenjinovom, Trocki je počeo odstupati od svojih zahtjeva i na kraju se priključio Buharinovoj grupi. Zajednička platforma dobila je relativno jaku podršku u Centralnom komitetu (potpisalo ju je 8 od ukupno 19 članova), ali ni izdaleka tako jaku na nižim instancama, gdje su se prema platformama birali delegati za X kongres partije. Ne želeći daljnje zaoštavanje i eventualno pravu krizu partije, i Lenjin je počeo popuštati, svjestan da će imati znatnu većinu na kongresu.

Takav pomirljiv stav Lenjin nije zauzeo prema *platformi radničke opozicije* i *demokratskog centralizma*. U *Završnoj riječi o referatu 'O ulozi i zadacima sindikata' na zasjedanju komunističke frakcije kongresa rudara*, 25. siječnja 1921, Lenjin je zamjerio Šljapnikovu⁷² da pogrešno interpretira stav iz Programa partije prema kojemu sindikati »moraju prići stvarnoj koncentraciji u svoje ruke celokupnog upravljanja čitavom narodnom privredom kao jedinstvenom privrednom celinom«:

»Na to se svi pozivaju. Šta je ovde rečeno? Stvar sasvim neosporna: 'moraju prići'. Nije rečeno da sada prilaze. Nema toga preuveličavanja koje je dovoljno da bi se dobila besmislica. Ovde je rečeno: 'prići'. Čemu? Uprav-

⁷⁰ Isto, str. 193–194.

⁷¹ Isto, tabela na str. 196. Naravno, riječ je samo o radničkom porijeklu, o bivšim radnicima koji se nalaze u državnom aparatu, a ne u procesu upravljanja neposrednom proizvodnjom, za što se zalagala *radnička opozicija*, a to je bitna razlika.

⁷² Šljapnikov je za IX kongres RKP(b) 1920. pripremio teze: K pitanju o uzajamnom odnosu RKP, sovjeta i proizvodnih saveza. Jedna od teza glasi: »Za dvije i pol godine diktature proletarijata među naznačenim masovnim organizacijama svih trudbenika treba uspostaviti ove uzajamne odnose: 1) RKP postaje jedinstveni odgovorni politički rukovodilac revolucionarne borbe i izgradnje radničkih i seljačkih masa; 2) Sovjeti postaju jedinstvena forma političke vlasti u zemlji; 3) Sindikati jedinstveni organi narodnog gospodarstva i škola radnika za upravljanje državnim gospodarstvom.« (Arhiv Instituta marksizma-lenjinizma, katalog No 4945. Na konceptu teza Lenjin je svojeručno napisao: Šljapnikov. Nav. prema Desjatyj..., drugo izdanje, 1933, bilj. 138, str. 870.)

ljanju i stvarnoj koncentraciji. Kada ćete vi tome morati prići? Za ovo je potrebno — vaspitanje. Vaspitati tako da bi svi odreda umeli upravljati, i da bi znali kako to da čine. Možete li sada vi, govoreći po savesti, reći da sindikati mogu uvek, u ma kojem broju, postaviti na rukovodeće dužnosti pogodne upravljače? *Jer za rukovodeće dužnosti nije potrebno šest miliona, nego možda šezdeset hiljada ili sto hiljada*⁷³ (kurziv Z. Č.).

Iako Lenjin govori o nesposobnosti radnika da *rukovode proizvodnjom*, a Šljapnikov o *upravljanju proizvodnjom*, što je bitna razlika, stvar je jasna. Lenjin ne vjeruje u sposobnost tadašnje ruske radničke klase da sama upravlja proizvodnjom.

Stav iz *platforme radničke opozicije*, koji glasi: »Udio sindikata u vođenju privrede i njihov rad na privlačenju širokih masa na taj posao istodobno je i glavno sredstvo borbe protiv birokratizacije ekonomskog aparata sovjetske vlasti i daje mogućnost da se uspostavi stvarna narodna kontrola rezultata proizvodnje«, Lenjin je proglasio demagogijom tvrdeći da je borba protiv birokratizma dugotrajan i vrlo težak zadatak. To je nesumnjivo tačno, ali je tačno i to da se Lenjin i sam zalagao za izgradnju društveno-ekonomskog sistema koji je nužno rađao birokratizam, pa je njegova uporna borba protiv birokratizma bila pomalo nalik na donkihotizam.

Rasprave su pokazale da se neke platforme bitnije ne razlikuju, pa je došlo do spajanja. Tako se Buharinova »*buferna*« grupa, koja je nastala kao neuspjeli pokušaj posredovanja između *platforme »desetorice«* i Trockoga, ujedinila s ovim posljednjim. Platforma *demokratskog centralizma* nije se bitnije razlikovala od *platforme radničke opozicije*, pa su nastupale zajednički. Zajedničkoj platformi priključila se i grupa Ignjatova, dok su platforme Nogina i Rjzanova ostale bez podrške.

Na X kongresu partije izišlo se s tri osnovne platforme: *platformom »desetorice«*, *platformom Trockoga i Buharina* i *platformom radničke opozicije*, prema kojima su i birani delegati za kongres. Apsolutnu većinu imala je prva platforma, koja nije predstavljala sredinu između centralizma i radničkog upravljanja nego samo manje kruti centralizam.

1. *Platforma Trocki-Buharin*⁷⁴ nije se bitnije razlikovala od prije iznesenih gledišta Trockoga. Napori Buharinove grupe da približi shvaćanja Trockoga platformi »*desetorice*«, koji su se očitovali u priznavanju dvostruke uloge sindikata: upravljačke i obrazovne, išli su više u prilog gledištima Trockoga.

U zajedničkoj platformi ostao je dominantan ovaj drugi zadatak radi kojega se inzistira na podržavljenju sindikata, ne kao jednokratnom pravnom već kao dugotrajnom stvaralačkom procesu, koji ne samo da je počeo nego je u praksi daleko odmakao. U platformi su pod utjecajem »*buferne*« grupe znatno ublaženi elementi *ratnog komunizma*, posebno zahtjevi za militarizaciju rada i prinudu. — »Glavna metoda rada sindikata nije prinuda već metoda uvjeravanja, što ne isključuje da sindikati u pojedinim

⁷³ V. I. Lenjin, Izabrana dela, t. XIV, str. 173.

⁷⁴ Proekt postavljenija po voprosu o roli i zadačah profsojuzov koji su, uz ostale, potpisala osmorica članova CK: L. Trocki, N. Buharin, A. Andrejev, F. Đeržinski, J. Krestinski, J. Preobraženski, H. Rakovski i D. Serebrjakov (Desjatj . . . , str. 674–685).

slučajevima primijene metodu proletherske prinude (mobilizaciju desetaka tisuća članova sindikata, disciplinske sudove i sl.).⁷⁵

2. *Platforma »desetorice«* polazi od ranijeg određenja uloge sindikata kao organizacijsko-proizvodne i obrazovne. Platforma smatra sindikate jednim od značajnih oslonaca diktature proletarijata, ne priznaje njihovu krizu i određuje im ulogu *škole komunizma* s obzirom na nepovoljnu strukturu članstva, ističući da su glavnina članova sindikata nepartijci (od njih 6,970.000 samo je oko pola milijuna članova partije).

»Komunizam se gradi od ljudskog materijala koji nam je u nasljedstvo ostavio kapitalizam. Sindikati u Sovjetskoj Rusiji postupno su se pretvorili u organizaciju koja obuhvaća samo polovicu radnika. Sindikati obuhvaćaju i one elemente koji su u kapitalizmu, velikim dijelom, bili strani proletherskoj klasi (bivši trgovci, službenici, bolničko osoblje, prosvjetni i kulturni radnici, itd.). Preobraziti te elemente, približiti ih prvim redovima proletarijata, osposobiti ih za izgradnju komunističkog društva jedan je od najvažnijih zadataka sindikata, kao škole komunizma.«⁷⁶

Osnovna metoda rada sindikata jest uvjeravanje, ali se ne odustaje ni od prinude u slučaju potrebe. Sindikati su potpuno potčinjeni partiji i njezinim organima, ali im se daje pravo da sudjeluju u formiranju organa upravljanja, u planiranju proizvodnje, u kontrolno-inspekcijskoj službi, normiranju rada, učvršćivanju radne discipline i mnogim drugim konkretnim zadacima.

3. *Platforma radničke opozicije*⁷⁷ koju nije potpisao nijedan član CK već niz sindikalnih rukovodilaca, pretežno radničkog porijekla, također polazi od jedinstvene planske privrede, zahtijeva centralizaciju organa upravljanja privredom, ali organizaciju tog upravljanja prepušta radnicima i službenicima organiziranim u sindikatima bez čijeg odobrenja ne može biti izabran nijedan rukovodilac.

Vrhovni organ upravljanja narodnom privredom treba da bude *Sveruski kongres proizvođača*, koji bira rukovodeće organe grupacija i grana: njemu je podređen i Vrhovni sovjet narodnog gospodarstva i drugi državni organi. Osim toga osnivaju se u oblastima, gubernijama, kotarima i gradovima lokalni kongresi kojima su podvrgnuti lokalni organi upravljanja narodnom privredom.

Svi radnici i službenici, bez obzira na zvanje, zaposleni u raznim privrednim jedinicama, kao što su tvornice i rudnici, u svim ostalim poduzećima

⁷⁵ Proekt postavljenija. . . (Desjatyj. . . , str. 680).

⁷⁶ Rol' i zadača professional'nyh sojuzov (Desjatyj. . . , str. 665).

⁷⁷ Radnička opozicija pojavila se prvi put kao grupa u rujnu 1920. na Sveruskoj partijskoj konferenciji, kritizirajući politiku partije kao neprolethersku. Značajan uspjeh postigla je na Moskovskoj gubernijskoj konferenciji kad je, zajedno s *platformom demokratskog centralizma*, dobila 124 glasa protiv 154. *Platforma radničke opozicije* uživala je veliku podršku na Uralu, u Sibiru, Samari, Vladimiru i nekim drugim mjestima, pretežno u radničkim sredinama. Glavni je oslonac imala u Sindikatu metalaca, čiji su predsjednici CS bili najprije S. P. Medvjedev, a zatim A. G. Šljapnikov, autor teza i same platforme. Pored njih, istaknuti su predstavnici *radničke opozicije* bili: A. M. Kollontajeva, koja je napisala istoimenu brošuru, i u njoj detaljno iznijela shvaćanja *radničke opozicije*, I. I. Kutuzov, koji je nakon izbora za člana CK na X kongresu RKP(b) prihvatio kritiku i napustio ranija stajališta, i A. S. Kiseljev, kandidat za člana CK.

i ustanovama, u saobraćaju, pošti i telekomunikacijama, kao i u svim granama poljoprivrede, neposredno raspolazu vrijednostima koje su im povjerene i odgovaraju pred svim radnicima republike za cjelinu tih vrijednosti i za njihovo odgovarajuće iskorištavanje. Oni biraju radničke komite koji upravljaju poduzećima i brinu se o svim potrebama članova kolektiva.

Platforma, kojom se zapravo obnavljaju zahtjevi za upravljačka prava radnika i službenika utvrđena *Uredbom o radničkoj kontroli* iz 1917. i prvim statutima tvorničkih komiteta iz 1918. sadrži jednu nedosljednost — zahtjev za besplatno podmirenje niza osnovnih potreba radnika i službenika. Ne traži se samo besplatna prehrana već i predmeti za domaćinstvo, stanarine, ogrjev i struja, prijevoz i dr. sve do besplatnog popravka cipela i ulaznica za kazalište. Ti su zahtjevi odraz razdoblja ratnog komunizma i njegovih iluzija da socijalističko društvo može preko noći ukloniti sve nedostatke staroga kapitalističkog društva, posebno njegovih robno-novčanih odnosa, i odmah ostvariti direktan prijelaz u komunizam, bez obzira na ekonomski stupanj razvoja, samo pravednijom preraspodjelom. Naoko opravdani zahtjevi za poboljšanje ekonomskog položaja radnika uopće ne vode računa o tome tko će, odakle i kako podmiriti sve potrebe, makar shvaćene i u najminimalnijem opsegu.

Platforma *radničke opozicije*, koja se zalagala za nastavak radničkog upravljanja ne samo u industriji, saobraćaju i trgovini već i u poljoprivredi, jedina je bila radikalna i u biti je negirala apsolutno rukovodeću ulogu partije. Zahtjev Šljapnikova da se partija bavi politikom, a sindikati proizvodnjom, naišao je na vrlo oštru kritiku zastupnika drugih platformi. Posebno je kritiku izazvao sam pojam *proizvođač*, koji u tadašnjim ruskim relacijama zaista nije uključivao u većini radnike već, naprotiv, pretežno seljake, obrtnike i druge sitne proizvođače. Kritika gledišta *radničke opozicije*, a osobito njezine kritike birokratizma partije, počela je još u vrijeme diskusije o ulozi sindikata, a završila je na X kongresu RKP(b).

RJEŠENJA X KONGRESA RKP(b)

Vanjskopolitički položaj Sovjetske Rusije u vrijeme održavanja X kongresa RKP(b), od 8. do 16. ožujka 1921. godine, bio je mnogo povoljniji nego u vrijeme bilo kojega partijskog kongresa nakon oktobarske revolucije. Građanski rat bio je uglavnom završen, razbijene su snage posljednjeg značajnijega bjelogardijskog kontrarevolucionara — generala Vrangela na Krimu. Ostaci njegovih trupa i bjegunci prevezli su se brodovima do Turske. Ostali bjelogardijski vođe (Judenič, Kolčak, Denjikin) razbijeni su još prije.

Nakon kapitulacije Njemačke sovjetska je vlada poništila odredbe Brest-litovskog mira, ali su se u nekim ranije izdvojenim zemljama bivše carske Rusije razvili nacionalni pokreti koji su proglasili samostalnim državama Finsku, Estoniju, Letoniju, Litvu i Poljsku. S tim su državama sklopljeni mirovni ugovori i priznato je njihovo postojanje. Posebno značenje imao je mir s Poljskom, sklopljen nakon kraćeg rata u kojemu su sovjetske trupe prodrle pred Varšavu, ali su se morale povući.

U međuvremenu su normalizirani odnosi s nekim susjednim zemljama u Aziji (Afganistan, Iran i Turska) i sklopljeni prvi međunarodni trgovački ugovori s Njemačkom, Velikom Britanijom, Švedskom, Norveškom i Italijom.⁷⁸ Usprkos tome unutrašnjopolitička situacija bila je vrlo teška, mnogo lošija nego na početku građanskog rata.

Vojni sukobi u zemlji još nisu potpuno prestali. Borba s bjelogardijsima na Dalekom istoku vodila se još nekoliko godina. U nekim dijelovima Ukrajine krstarili su teroristi ubačeni iz Poljske. Zbog teškog stanja na selu izbile su pobune seljaka u mnogim dijelovima zemlje: na Donu, u zapadnom Sibiru, sjevernom Kavkazu, u Povolžju i Bjelorusiji. Najveća pobuna izbila je u Tambovskoj guberniji (centralna Rusija) pod vodstvom bogatog seljaka Antonova (antonovština). Zaredale su i pojave banditizma.⁷⁹

Demobilizacija armije još je pogoršala situaciju, jer se zbog nedostatka goriva i transportnih sredstava provodila vrlo sporo, i pored velikih napora sovjetske vlasti. Do ožujka 1921. demobilizirano je oko pola milijuna vojnika, ni 10% tadašnjeg sastava Crvene armije. Ipak povratnicima iz armije nije bilo moguće odmah osigurati posao i smještaj, a ponekad čak ni minimalnu prehranu. Zbog nestašice sirovina i energije mnoge tvornice nisu radile, pa posla nije bilo dovoljno ni za zaposlene radnike, a kamoli za novopridošle. Iako je građanski rat bio završen, ekonomski je položaj radnika postao još teži, toliko težak da su se javili prvi štrajkovi i pobune.

Među pobunama, od kojih su neke vođene pod parolom »Za sovjetsku vlast, ali bez boljševika«, najveći je bio ustanak u Kronštadtu, važnoj baltičkoj pomorskoj bazi sjeveroistočno od Petrograda. Ustanak je počeo 1. ožujka 1921, neposredno pred početak X kongresa, a ugušen je 16. ožujka, na sam dan zatvaranja kongresa.

U takvoj situaciji jedan od osnovnih zadataka koje je imao ispuniti X kongres Ruske komunističke partije (boljševika) postalo je učvršćenje jedinstva partije. To je jedinstvo bilo načeto već u vrijeme građanskog rata, posebno diskusijom o ulozi sindikata u izgradnji sovjetskoga društveno-ekonomskog sistema. Sudjelovanje u diskusiji, zauzimanje vlastitog stajališta i prihvaćanje pojedinih platformi nije u prvi mah tretirano kao frakcionaštvo. Kad su se diskusije prenijele na niže instance, i kad su prema platformama izabrani delegati za kongres, odnosi su se počeli zaoštrevati. Već je prije kongresa bilo jasno da *platforma »desetorice«* ima apsolutnu većinu i da su razlike između nje i najvažnije opozicijske platforme Trocki-Buharin neznatne usprkos vrlo oštrim riječima u polemici, jer ni jedna ni druga platforma nisu negirale rukovodeću ulogu partije u procesu izgradnje socijalizma. Zato je Lenjin već u polemici s Trockim i Buharinom oštricu kritike usmjerio na platformu *demokratskog centralizma*, a osobito na platformu *radničke opozicije*, koja je bila najoštrija u kritici stanja u partiji, posebno Kollontajeva u istoimenoj brošuri.

Kollontajeva polazi sa stajališta da je u protekle tri godine izgrađen sovjetski aparat vlasti i da su učvršćena načela radničke i seljačke republike, ali da radnička klasa kao jedinstvena socijalna snaga ima u toj sovjetskoj re-

⁷⁸ Istorija KPSS, Moskva 1970, t. IV, knj. 1, str. 4–5.

⁷⁹ S. N. Semanov, Likvidacija antisovetskoga kronštadskoga mjateža 1921 goda, Moskva 1970, str. 16.

publici sve manju ulogu, da sve manje daje vlastito obilježje vlastitoj vladi, sve manje određuje njezinu politiku i ima sve slabiji utjecaj na centralne organe vlasti. To je prije svega bila posljedica teškog ekonomskog stanja u kome se ona nalazila.

Ta se, dijelom opravdana, kritika zasnivala na neispravnoj postavci da je moguće odmah, u prijelaznom razdoblju, ukinuti novčano nagrađivanje rada, robu, slobodno tržište i druge kategorije kapitalističkih robno-novčanih odnosa i prijeći na besplatno opskrbljivanje radnika i službenika, kakvo je zahtijevao A. G. Šljapnikov. Iako se kritika *radničke opozicije* odnosila na tadašnje stanje u zemlji, ona je u biti više pogađala nagovještavanu *Novu ekonomsku politiku*, kojom je još trebalo pojačati sve te elemente da bi se što prije prevladala ekonomska kriza.

U referatu *O jedinstvu Partije i anarhosindikalističkom skretanju* Lenjin je odbacio prigovore da partija ne privlači mase, posebno radničke, opravdavajući pojedine propuste teškom situacijom u kojoj se našla zemlja. On je također bio za poboljšanje materijalnog položaja radnika, ali uz razvijanje zamrlih robno-novčanih odnosa da bi se povećala proizvodnja, posebno poljoprivredna. On je znao da je za poboljšanje položaja radnika potrebno osigurati poljoprivredne proizvode i gorivo, a to moraju učiniti prvenstveno seljaci. Zbog toga je predlagao da se najprije poboljša njihov položaj.

Radi realizacije ovako zacrtanih zadataka bilo je potrebno uspostaviti čvrsto jedinstvo u partiji, koje je najviše ugrožavala upravo *radnička opozicija* već samim svojim nazivom, oštrom kritikom stanja u partiji i zahtjevima za obnovu upravljačkih prava radnika u neposrednom procesu proizvodnje.

U diskusiji o uvodnom referatu Lenjin je bio vrlo oštar. »A sada prelazim na 'radničku opoziciju'. Vi ste priznali da ostajete u opoziciji. Vi ste na partijski kongres došli s brošurama drugarice Kollontaj, s brošurama na kojoj je napisano 'Radnička opozicija'. Vi ste proveli posljednju korekturu, kad ste saznali za kronštadtske događaje i uspon sitnoburžoaske kontrarevolucije. I u tom momentu vi dolazite s nazivom 'radnička opozicija'! Vi ne shvaćate kakvu odgovornost na sebe uzimate i kako narušavate jedinstvo! U ime čega? Mi ćemo vam, dopustite, dati odgovor.«⁸⁰

Lenjinu je vjerojatno najviše smetalo to što je Kollontajeva zaključila svoju brošuru stavom o historijskoj nužnosti opozicije. »Koliko god danas partijski vrhovi bjesnili na radničku opoziciju, njoj pripada povijesna budućnost.«⁸¹

Teško je reći jesu li takva rigoroznost i težnja za apsolutnim jedinstvom, kakvu traži rezolucija *O jedinstvu partije*, zaista bile neizbježne i pored teške trenutne situacije, s obzirom na malobrojnost oponenta. U njoj se, zbog načina na koji neprijatelji socijalističkog društva iskorištavaju svako skretanje od strogo dosljedne komunističke linije (slučaj Kronštadt), inzistira na potpunom jedinstvu partije, koje se postiže raspuštanjem svih grupa, bez izuzetka, konstituiranim na bilo kojoj platformi. *Neizvršavanje*

⁸⁰ Desjatj. . . , str. 115.

⁸¹ A. Kollontaj, *Rabočaja opozicija*, Moskva 1921. Nav. prema prijevodu u časopisu *Pogledi*, Split, br. 3, 1970, str. 114.

tih odluka povlači za sobom isključenje iz partije — inzistira se u rezoluciji. Njome se formalno ne sprečava kritika stanja u partiji i njezina rada, ali se ukazuje na potrebu da ta kritika mora voditi računa o položaju partije među neprijateljima, čime se praktički može eliminirati svaka ozbiljnija kritika. Posljednji, 7. član, kojim se utvrđuje da je za isključenje člana Centralnog komiteta ili Kontrolne komisije potrebna dvotrećinska većina glasova prisutnih, nije bio objavljen.⁸²

Za rezoluciju *O jedinstvu partije* koju je predložio Lenjin glasalo je 400 delegata, protiv ih je bilo 25, a suzdržala su se tri. Svi su imenovani u materijalima kongresa.⁸³

Prihvatanjem rezolucije *O jedinstvu partije*, kojom se raspuštaju sve grupe konstituirane na osnovi raznih platformi, rasprava o toj problematici u osnovi je postala bespredmetna. Ipak se ona vodila na 12. zasjedanju kongresa, 14. ožujka 1921. Referenti su bili Zinovjev, Trocki i Šljapnikov, predstavnici triju platformi koje su izišle na kongres. V. I. Lenjin osobno se mnogo angažirao u toj diskusiji i izradio projekt rezolucije *O anarhosindikalističkom skretanju*.

Zinovjev se držao Lenjinova stajališta ne spominjući u svom izlaganju *platformu »desetorice«*. On je ukazao na značenje sindikalne problematike ne samo za Rusku komunističku partiju, već i za Komunističku internacionalu. Time je Trockom dao priliku za elokventnu kritiku zbog tobožnjeg nerazlikovanja položaja i uloge sindikata u uvjetima diktature buržoazije od njihova položaja i uloge u uvjetima diktature proletarijata.

Trocki u osnovi nije odstupio od svoga ranijeg zahtjeva za »sraščivanjem« sindikata s državnim organima za upravljanje privredom. Ponovo je branio krutu centralističku praksu Cektrana, opravdavajući je rezultatima koje su željeznički i vodni transport postigli u vrlo teškim uvjetima građanskog rata.

U odnosu na gledišta *radničke opozicije* Trocki je bio vrlo kritičan: »Radnička opozicija« nastupa s opasnim parolama fetišizirajući principe demokracije. Izbornost unutar radničke klase ne može se staviti iznad partije toliko da partija nema pravo ostvariti svoju diktaturu čak ni onda ako ta diktatura privremeno dolazi u sukob s prethodnim dostignućima radničke demokracije.⁸⁴

Šljapnikov kao da nije shvatio složenost i ozbiljnost situacije izjavljujući da se on i njegovi pristaše ne slažu s iznesenim platformama. Da bi pobio ranije kritike pojma proizvođač, pozvao se na Engelsov stav iz *Porijekla porodice, privatnog vlasništva i države*, koji glasi: »Društvo koje iznova organizira proizvodnju na osnovi slobodne i jednake asocijacije proizvođača. . .«⁸⁵ — što je izazvalo proteste u dvorani. I istupi drugih predstavnika *radničke opozicije* često su bili prekidani uzvicima: »Kronštadt!« što je bilo neopravdano, jer su predstavnici *radničke opozicije* sudjelovali u gušenju ustanka u Kronštadtu u mnogo većem procentu nego ostali delegati kongresa.

⁸² Desjatyj. . . , str. 573.

⁸³ Isto, str. 769–774.

⁸⁴ Isto, str. 359.

⁸⁵ Isto, str. 359. Ovo pozivanje na Engelsa sovjetska je historiografija ocijenila kao demagoško (Istorija KPSS, t. IV, knj. 1, str. 61).

Navedena Engelsova rečenica kojom Šljapnikov ukazuje na proces odumiranja države u socijalizmu nepotpuna je. Društvo o kojemu on govori »premjestit će cijelu državnu mašinu tamo gdje će joj biti mjesto: u muzej starina, pored kolovrata i brončane sjekire«. ⁸⁶ To je odmah uočio Lenjin i zahtjeve *radničke opozicije* prebacio na budućnost. Kritizirajući osnovnu tezu *radničke opozicije*, da organizacija upravljanja narodnom privredom pripada Sveruskom kongresu proizvođača ujedinjenih u proizvodne sindikalne saveze, on je rekao:

»Mi smo na kongresu više puta govorili o toj tački, kako na nezvaničnim savetovanjima, tako i na javnim plenarnim sednicama kongresa. Čini mi se da smo mi već razjasnili da ni u kom slučaju nije moguće braniti tu tačku pozivanjem na Engelsa, kod koga se nalazi jedan pasus koji govori o ujedinjenju proizvođača, jer je apsolutno očevidno i tačnim proveravanjem dotičnog mesta utvrđeno da je kod Engelsa reč o komunističkom društvu, u kome neće biti klasa. To je za sve nas neosporno. Kada u društvu ne bude klasa, tada će u društvu ostati samo proizvođači-trudbenici, neće biti radnika i seljaka. I mi vrlo dobro znamo iz svih dela Marksa i Engelsa da oni vrlo tačno razlikuju taj period kada klase još postoje od perioda kad ih više neće biti. Mišljenja, govore i pretpostavke o iščezavanju klasa pre komunizma Marks i Engels su nemilosrdno ismevali i govorili da samo komunizam znači uništenje klasa.« ⁸⁷

Ta je kritika samo naoko ispravna, jer ne vodi računa o načinu kojim se dolazi do besklasnog društva. O tome, doduše, ne govori ni Engels u navedenoj raspravi, ali zato govori u nekim drugim svojim radovima. O potrebi i načinu stvaranja besklasnog društva mnogo je pisao Marx, osobito u svojim ranijim radovima, koji su, na žalost, Lenjinu bili nepoznati. No bilo kako bilo, iz tadašnjih Lenjinovih postavki vidimo da on nije bio spreman priznati proizvođačima, osim deklarativno, bilo kakva upravljačka prava. Po njegovu mišljenju, procesom proizvodnje može upravljati samo partija posredstvom svojih državnih organa, u kojima su — kako se često isticalo — u većini radnici, barem po porijeklu. Ti organi jedini su sposobni učiniti sve što je prijeko potrebno za uništenje klasa i stvaranje besklasnog društva. Nakon toga oni će (što se nigdje decidirano ne kaže, ali se podrazumijeva), kad izvrše svoju historijsku misiju, dobrovoljno predati sva prava proizvođačima, među kojima više neće biti nikakvih klasnih razlika. Uzalud je Šljapnikov ukazivao na višestruko značenje pojma proizvođač — šire i uže. »Mi pod tim imenom razumijevamo ukupnost svih ljudi koji se bave proizvodnjom. Ali mi u našoj platformi ne razumijevamo pod tim pojmom robne proizvođače. U nas nema sindikalno organiziranih proizvođača-seljaka, tj. robnih proizvođača. Nadamo se da ih partija i neće organizirati« ⁸⁸ — objašnjavao je on.

Ni tako suženi pojam proizvođača, prema kojemu na kongresu proizvođača mogu sudjelovati samo predstavnici sindikalno organiziranih radnika i službenika, ni izjava da takav kongres neće biti sazvan za dva-tri tjedna,

⁸⁶ F. Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Zagreb 1973, str. 174.

⁸⁷ V. I. Lenjin, Izabrana dela, t. XIV, str. 251.

⁸⁸ Desjatj. . . , str. 160. U polemici sa Šljapnikovom Lenjin je bio zajedljiv predlažući mu da nakon knjige o svojim iskustvima iz revolucionarne borbe u razdoblju ilegalnosti napiše drugu posvećenu analizi pojma proizvođač (Izabrana dela, t. XIV, str. 352).

nisu bili prihvatljivi. Centralističko-etatički nastrojena većina delegata na kongresu, ni ona kruća oko Trockog i Buharina, ni ona umjerenija oko Lenjina, nije mogla prihvatiti ni minimalna upravljačka prava radnika nepartijaca, već je svaki takav zahtjev proglasila sindikalizmom.

Rezolucija O *sindikalističkom i anarhističkom skretanju u našoj partiji* usvojena je golemom većinom glasova prisutnih delegata: 308 za, 30 protiv, 4 suzdržana i 4 nevažeća glasa. Rezultati toga glasanja poimenično su objavljeni u materijalima kongresa.⁸⁹

»Marksizam uči — i to učenje je ne samo formalno potvrdila čitava Komunistička internacionala u odluci II kongresa Kominterne (1920) o ulozi političke partije proletarijata, nego ga je i u praksi potvrdila naša revolucija — da samo politička partija radničke klase, to jest komunistička partija, može da ujedini, vaspita i organizuje takvu avangardu proletarijata i čitave radne mase koja je jedina u stanju da se suprotstavlja neizbežnim sitnoburžoaskim kolebanjima te mase, neizbežnim tradicijama i recidivima profesionalističke uskosti ili profesionalističkih predrasuda kod proletarijata i da rukovodi celom ujedinjenom delatnošću čitavog proletarijata, to jest da rukovodi njime politički, a preko njega da rukovodi svim radnim masama. Bez toga je diktatura proletarijata neostvarljiva.«⁹⁰

Rezolucija najoštrije zabranjuje bilo kakvu djelatnost na tim osnovama i zahtijeva nepokolebljivu i sistematsku ideološku borbu protiv tih ideja. Budući da su i pored svih kritika dva pripadnika *radničke opozicije*, A. G. Šljapnikov i I. I. Kutuzov, izabrana u Centralni komitet, o njima je donesena posebna rezolucija čija jedina rečenica glasi: »Kongres poziva članove raspuštene grupe radničke opozicije da se potčine partijskoj disciplini i obavezuje ih da ostanu na određenim mjestima i ne podnose nikakve ostavke.«⁹¹

Jedan od izabranih, I. I. Kutuzov, prihvatio je kritiku, a drugi, A. G. Šljapnikov, nije, već je zajedno sa S. P. Medvjedevom i A. M. Kollontaj i dalje bio aktivan na liniji politike *radničke opozicije*. Zbog toga je Lenjin zahtijevao njegovo isključenje iz partije, ali na sjednici CK 9. kolovoza 1921. nije dobio potrebnu dvotrećinsku većinu (nedostajao je samo jedan glas).⁹²

Izjava Šljapnikova na X kongresu da će se *radnička opozicija*, ako kongres prihvati rezoluciju o sindikalističkom i anarhističkom skretanju, žaliti Kominterni, ostvarila se. O tome je na III kongresu Kominterne govorila A. Kollontajeva, a u veljači 1922. grupa od 22 komunista obratila se Kominterni pismom u kojemu optužuje partijsko rukovodstvo zbog birokratizma i centralizma. Izvršni komitet Kominterne formirao je zbog toga posebnu komisiju s Vasilom Kolarovom na čelu, u kojoj su, uz ostale, bili Marcel Cachin i Clara Zetkin. Komisija je odbacila izjavu dvadeset dvojice kao nepravilnu, »jer se protivi obaveznim odlukama X kongresa«,

⁸⁹ Isto, str. 777. Izraz »skretanje« formuirao je sam Lenjin razumijevajući pod njim nešto što se još nije definitivno oformilo, nešto što se još može ispraviti, vjerojatno zbog toga što nije želio dalje produbljivanje rascjepa.

⁹⁰ Isto, str. 247–248.

⁹¹ Isto, str. 577.

⁹² Odinnadcatyj s'jezd RKP(b), (stenografičeskij otčet), Moskva 1961, str. 575.

udara na »otvorena vrata« i »ne pomaže partiji u borbi protiv objektivno stvorenih nenormalnosti«. Iako se u odluci komisije u biti ne pobija točnost navoda dvadeset dvojice, već samo ukazuje na štetnost takve akcije zbog teškog položaja Sovjetske Rusije, Izvršni ga je komitet usvojio i potvrdio ispravnost odluka X kongresa RKP(b).⁹³

Sve je to bilo zakašnjelo i promašeno. Odlučna bitka za upravljačka prava radnika izgubljena je već prije. Idući, XI kongres RKP(b) 1922. to je definitivno potvrdio osudivši podnosiocima izjave za »antipartijski rad« i ovladao CK da ih isključi iz partije ako ponove sličnu akciju.⁹⁴

Najznačajnija odluka X kongresa bila je uvođenje *Nove ekonomske politike*, kojom je napuštena dotadašnja praksa ratnog komunizma, prvenstveno u odnosu prema seljaštvu, ali i šire u smislu promjene društveno-ekonomskog sistema.

U razdoblju crvenogardijskog juriša na kapital, samo pola godine nakon oktobarske revolucije, bilo je uspješno završeno usredotočivanje osnovnih komandnih pozicija narodnog gospodarstva u rukama nove sovjetske vlasti, skršen je stari buržoaski aparat, u osnovi su suzbijene sabotaze i prvi pokušaji rušenja sovjetske vlasti. U proljeće 1918. godine nacionalizirane su sve banke, velik dio industrije, transporta i zemlje. Bila je konfiscirana imovina stranih kapitalista i proglašeni nevažećima svi strani zajmovi, i prijeratni i ratni.⁹⁵ Time je bila stvorena baza za razvoj novog socijalističkoga društveno-ekonomskog poretka, kojim bi se — kako je već tada bilo zamišljeno — koristeći se objektivnim ekonomskim zakonitostima, posebno djelovanjem zakona vrijednosti, ubrzao ekonomski razvoj zemlje.

Strana vojna intervencija i građanski rat spriječili su uvođenje takva društveno-ekonomskog sistema prijelaznog razdoblja. Umjesto toga u razdoblju ratnog komunizma sovjetska je vlast uvela potpunu kontrolu u industriji, transportu, trgovini i poljoprivredi.

»Naročiti 'ratni komunizam' sastojao se u tome što smo mi faktički uzimali seljacima sve viškove, a ponekad čak i ne samo viškove nego i deo hrane potrebne seljaku, uzimali za podmirivanje rashoda za vojsku i za izdržavanje radnika. Uzimali smo većinom na dug, za papirni novac. U osiromašenoj sitnoseljačkoj zemlji mi drukčije nismo mogli da pobeđimo spahije i kapitaliste«⁹⁶ — pisao je Lenjin ističući da treba znati pravu mjeru te zasluge, jer je ratni komunizam bio nametnut ratom i razorenošću. On nije bio niti je mogao biti politika koja odgovara privrednim zadacima proletarijata, već samo privremena mjera. Pravilnu politiku proletarijata, koji svoju diktaturu ostvaruje u pretežno seljačkoj zemlji, predstavlja razmjena poljoprivrednih proizvoda za industrijske proizvode potrebne seljaku. Takva politika, po Lenjinovu mišljenju, odgovara zadacima proletarijata i samo ona može učvrstiti osnove socijalizma i dovesti do njegove potpune pobjede.

»Porez u naturi je prelaz na tu politiku. Mi smo još uvek toliko razoreni, toliko pritisnuti teretom rata (koji se završio juče i koji, zahvaljujući po-

⁹³ Isto, str. 701.

⁹⁴ Isto, str. 94.

⁹⁵ S. S. Genkina, *Perehod sovjetskogo gosudarstva k novoj ekonomičeskoj politike (1921–1922)*, Moskva 1954, str. 9.

⁹⁶ V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, t. XIV, str. 291.

hlepi i zlobi kapitalista, može buknuti sutra) da seljaku ne možemo dati industrijske proizvode za sve žito koje nam je potrebno. Znajući to, mi uvodimo porez u naturi, tj. minimalno potrebnu (za vojsku i za radnike) količinu žita uzimamo kao porez, a ostalu ćemo razmenjivati za industrijske proizvode.«⁹⁷

Preostale viškove seljak bi mogao slobodno zamijeniti za druge proizvode ili prodati na tržištu za novac kojemu je, postupno, tek trebalo stvoriti vrijednost. Time je najznačajniji i najbrojniji proizvođač, koji je to postao zahvaljujući podjeli plemićke i veleposjedničke zemlje nakon revolucije — srednji seljak — dobio osobni materijalni stimulans, što se moralo odraziti na unapređenje proizvodnje. Politički gledano bilo je to negativno, jer su se time jačali privatna inicijativa i sitnoposjednički mentalitet, ali je ekonomski efekt bio presudan i njemu je dan prioritet.

Druga je bitna karakteristika *Nove ekonomske politike* davanje koncesija kapitalistima, domaćima i stranim, radi eksploatacije sirovina i razvoja industrijske proizvodnje. Bilo je to u skladu s Lenjinovom idejom o daljnjem razvoju državnog kapitalizma pod kontrolom sovjetske vlasti radi bržeg razvoja sredstava za proizvodnju, posebno iskorištavanja golemoga rudnog bogatstva zemlje, eksploatacije šuma i sl.

Treći moment, koji nije bio toliko naglašen na kongresu, bio je stav da se sva nacionalizirana poduzeća postupno prevedu na tzv. *privredni račun* (hozraščot) odnosno u određenom stupnju također na komercijalistička i kapitalistička načela.⁹⁸

Nova ekonomska politika, iako se provodila uz neprikosnovenu rukovodeću ulogu partije, bila je toliko radikalna zaokret da je izazvala velike otpore pristaša revolucionarnog etatizma, uravnilovke i »juriša na kapital«. Zbog toga je ona proglašavana privremenom mjerom, odstupanjem koje se dalje neće dopustiti, a trajala je sve do 1929. kad ju je ukinuo Staljin.

ZAKLJUČAK

Prijelomni *X kongres Ruske komunističke partije (boljševika)* razriješio je tadašnje osnovne dileme sovjetskog društva neposredno nakon završetka građanskog rata. Prihvativši golemom većinom *platformu »desetorice«*, kongres je uklonio dvije krajnje tendencije: onu krutu centralističko-etatističku Trockoga i Buharina, koja je težila produžavanju, pa čak i zaoštavanju politike ratnog komunizma, i onu blažu decentralističko-demokratsku *radničke opozicije*, koja je težila obnovi radničkog upravljanja proizvodnjom i radikalnijoj demokratizaciji sovjetskog društva s osloncem na radničku klasu, a ne samo na partiju. »Dalji razvoj će, međutim, pokazati da su se partija i društvo i u toj fazi efikasnije osigurali od zahtjeva za pretjeranom liberalizacijom, nego što će to uspjeti u po-

⁹⁷ Isto, str. 292.

⁹⁸ Te je faktore iznio jedan od protagonista radikalne transformacije privrednog sistema u SSSR-u oko sredine 70-ih godina, G. S. *Lisičkin*, u knjizi *Plan i rynok* (Moskva 1966, str. 22).

gledu sprečavanja i ublažavanja negativnih posljedica, koje je sa sobom nosio sistem centralizacije i koncentracije vlasti u rukama države.«⁹⁹

Nova ekonomska politika kao dugotrajniji društveno-ekonomski sistem prijelaznog razdoblja bila je moguća i uz obnovu radničkog upravljanja.¹⁰⁰ Nedostaci radničke kontrole, o kojima se često govorilo i mnogo pisalo, mogli su se izbjeći i drukčije, a ne samo njezinim ukidanjem.

»Mi često vidimo da svaki zavod ili poduzeće posluje odviše samostalno i regulira proizvodnju kako njemu odgovara. Preuzimajući narudžbe, uprave poduzeća ili tvornički komiteti uopće se ne obaziru na njihovo cjelovito izvršavanje. Isto se događa s rasporedom gotovih proizvoda. Proizvodi — ugljen, željezo i drugo — odlaze na razne strane, tko zna kamo, radi razmjene za živežne namirnice. Sve je to nesistematično, kako u proizvodnji tako i u raspodjeli, i nesumnjivo nanosi golemu štetu narodnom gospodarstvu« — iznio je jedan od sudionika ondašnjih zbivanja.¹⁰¹

Ako je sve to i bilo točno, zar se ti nedostaci nisu mogli izbjeći nikako drukčije već samo administrativnim reguliranjem i globalnim planiranjem, koje se zapravo svodilo na puki zbroj nedovoljne proizvodnje i subjektivnih projekcija. Možda se osnovna ideja poreza u naturi mogla prenijeti i na industriju, tako da se poduzećima odredi dio proizvodnje, koji obavezno moraju predati sovjetskoj državi, a s ostatkom da mogu slobodno raspolagati i zamjenjivati ga na tržištu. To bi nesumnjivo djelovalo stimulatивно, kao što je djelovalo u poljoprivredi, i ubrzalo bi razvoj proizvodnje. Ali je nepovjerenje u sposobnost radničke klase da sama upravlja proizvodnjom bilo preveliko. Ni Lenjin tada to nije mogao prihvatiti.¹⁰²

Dokazujući da V. I. Lenjin nije vjerovao u trenutne sposobnosti ruske radničke klase da sama upravlja procesom proizvodnje u skladu sa zakonskim propisima, već je taj zadatak namijenio njezinoj avangardi — partiji, ne želimo umanjiti njegov doprinos razvoju socijalizma. Činjenica da je Lenjin uspio stvoriti novi tip revolucionarne radničke partije, koja je prva bila sposobna da preuzme političku vlast i da je očuva usprkos svim poteškoćama, dovoljna je za naziv trećeg klasika marksizma. Što nije uspio zacrtati adekvatniji društveno-ekonomski poredak, dijelom je kriva njegova prerana smrt. Možda su njegove sumnje u sposobnost ruske radničke klase bile samo privremene. Na žalost, Staljin im je dao dignitet trajnosti pretvarajući postupno tamošnji centralističko-etatistički sistem u jedini mogući put izgradnje socijalizma, pa i komunizma.

⁹⁹ A. Dujić, Oktobar i dileme, Split 1969, str. 155–156.

¹⁰⁰ U raspravi Prilog problematici određenja socijalizma (Zagreb, 1967, *Naše teme*, br. 9, str. 1180), autor je ukazao na mogućnost povezivanja Lenjinova učenja o odumiranju države u socijalizmu razrađenog u Državi i revoluciji i Nove ekonomske politike, zaboravivši pri tom da je između jednog i drugog prošlo gotovo pet godina i da se ruska stvarnost 1921. znatno razlikovala od Lenjinovih ideja iz 1917. godine.

¹⁰¹ A. Andrejev, Nacionalizacija promyšleosti v SSSR, Moskva 1924, str. 34.

¹⁰² Pristaše radničkog samoupravljanja uglavnom se pozivaju na Lenjinove radove prije oktobarske revolucije. Npr. u referatu u povodu donošenja Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim organizacijama, poznatijeg pod imenom Zakon o radničkim savjetima koji je Savezna narodna skupština usvojila 27. lipnja 1950. godine, Josip Broz Tito poziva se na četiri mjesta iz Lenjina, od kojih su dva iz Države i revolucije, a dva iz drugih radova, svih napisanih prije oktobarske revolucije (*J. Broz Tito, Govori i članci*, Zagreb 1959, knj. V, str. 217–218, 221, 226 i 238).

IDEAS OF SELF-MANAGING SOCIALISM IN THE RUSSIAN COMMUNIST PARTY (OF BOLSHEVIKS) 1917-1921

The working class began the process of overthrowing the class system by struggling for the management rights over the means of production it was working with. The workers developed and strengthened the acquired power; but they always lost it either because of bourgeois counterrevolution or because of the development of their own country. The only exception was our country where in 1917 there was introduced workers' management, the very foundation of our socialist development today. The best known example so far of a gradual losing of management rights due to the development of the state that happened in Russia after the October revolution is the subject of the present paper.

Not so small Russian working class (there were about 17 million workers) began to organize factory committees after the February revolution and to introduce workers' control in industrial firms. Number and strength of these committees increased so much that they soon became, besides soviets of workers' and military deputies, the main support for taking over political power in October 1917.

Legalization of workers' control was one of the first acts of the new Soviet authority. Consequently workers' control developed still faster, but at the same time there developed the organs of Soviet state which very soon became the very opposite of workers' management. Rapid nationalization of most of the industry, banks and trade, as well as formation of National Economy Supreme Soviet, point clearly at the duality of the new system. The difficult position of the country on the international plan, the civil war and the need to preserve soviet power weaken management rights of the workers. Factory committees soon become syndicate organs, and the workers are spoken to ever more that they should only learn how to manage production. Demands for restoration of management rights of the working class were supported by the platforms of democratic centralism and, particularly, working opposition. The latter asked that the management of the production be left to Trade Unions, with the Congress of Producers as the supreme management organ. Dilemmas of that time were cleared up at the Tenth Congress of the Russian Communist Party (of Bolsheviks) in March 1921, when demands of workers' opposition were condemned as an anarchosyndicate turn.

Trying to give in the present paper the evidence that V. I. Lenin never believed the Russian working class to be able to manage its production itself, but assigned that task to its avangarde - the party, we do not intend to lessen his contribution in the development of socialism. There remains the fact that Lenin did succeed to create a new type of revolutionary labour party which was the first one to take over political power and succeeded to maintain it in spite of all the difficulties. His too early death prevented him partly from offering a more adequate socioeconomic order based on self-management. Perhaps his doubts in ability of the Russian working class were only temporary? We do not know! We only know that Stalin gave them the dignity of permanency by transforming gradually the centralistic-etatistic socioeconomic system into the only possible path to build the socialism and communism.